

TARRAGONA, CARTAGENA, ELX I TOLEDO. METROPOLITANS I VICARIS PAPALS EN EL SEGLE VI

Josep AMENGUAL I BATLE

Original rebut: 20/04/2013

Data d'acceptació: 09/05/2013

Adreça: Biblioteca Balear –

Monestir de la Real

Camí de la Real, 3

7010 PALMA (Illes Balears)

E-mail: josep.amengual@msscc.org

Resum

Segons *Consentius*, l'any 419, el bisbe de Tarragona, *Titianus*, era anomenat *metropolitanus*. Al cap d'un segle, vora la implantació d'aquesta institució eclesiàstica en algunes seus, apareixen, els vicaris papals. Una historiografia espanyola recent ha considerat que aquests vicaris ho eren a títol personal i no en atenció a la seu que regien, com seria el cas de *Ioannes episcopus Illicitanus* (d'Elx) (516), segons llegim en una carta del papa Hormisdas. Una revisió de tipus cronològic mostra que, fins a l'any 633, no consta cap bisbe d'Elx. En el segle XVIII encetaren la revisió textual de la carta, que mostra com la intitolació del bisbe *Ioannes* fou manipulada per a enlairar el de Toledo. D'aquí que, seguint P. B. Gams, hàgim de reconèixer *Ioannes episcopus Tarraconensis* (516), i no l'*Illicitanus*, com a vicari papal i promotor de diversos concilis.

Paraules clau: Joan metropolità de Tarragona, Vicari papal, Hormisdas, Cisme d'Accaci, Elx.

Abstract

According to Consentius, in the year 419 the bishop of Tarragona, Titianus, was appointed as metropolitanus. A century later, alongside the introduction of this figure in some cathedrals, papal vicars appeared. In several recent Spanish historical studies, it is thought that these vicars were appointed in a personal capacity and not on the basis of the cathedral that they supervised. This would be the case of Ioannes episcopus Illicitanus (of Elche) (516), as can be read in a letter from Pope Hormisdas.

However, a chronological review offers proof that there is no record of a bishop of Elche before the year 633. In the 18th century, a textual review of the letter was undertaken, showing that the appointment of Bishop Iohannes was manipulated in order to promote the bishop of Toledo. Thus, according to P. B. Gams, we should really recognize Iohannes episcopus Tarraconensis (516) and not Illicitanus as the papal vicar and the driving force behind different councils.

Keywords: *Johannes Metropolitan of Tarragona, Papal Vicar, Hormisdas, Acacian Cism, Illici.*

El coneixement històric sobre l'església a Hispània al llarg de l'alta edat mitjana encara presenta moltes zones fosques, no tant perquè fos una època obscura com perquè la documentació que ens ha llegat és escadussera, i, tal vegada més, perquè ha quedat enlluernada per l'esplendor del grans bisbes del segle VI-VII, i dels concilis de Toledo.

En aquest treball ens acostarem una vegada més a alguns aspectes institucionals, anteriors a l'esplendor de l'església romano-visigòtica. Creiem que aquesta època de trànsit de la romanitat tardana a la consolidació dels visigots és força important i fecunda. A més, sense una base cultural i pastoral sòlida d'aquests segles, el V i el VI, difícilment ens explicariem l'esplendor de finals del segle VI i de bona part del VII. Licinià de Cartagena, i els germans Leandre i Isidor, per exemple, tingueren uns mestres. El nostre intent serà esbrinar una part del llegat d'aquella època de l'església hispanoromana, molt més mediterrània i que encara no s'havia centrat al bell mig de la península ibèrica. No oblidem que els tres bisbes suara esmentats són nadius de la riba cartaginesa, malgrat que dos d'ells resplendissin a l'altiplà hispànic.

Una historiografia inspirada en el triomf del catolicisme sobre la cort de Toledo pot negligir les seves arrels, i les realitzacions que li són anteriors, com a vegades s'esdevé. Nosaltres ens arriscarem a bellugar-nos per parany més documentalment inhòspits i, a vegades, obscurs, procedint no per via regressiva, és a dir, des de l'esplendor a les realitzacions menors, sinó inversament.

En aquest sentit, una volta que, en altres treballs, hem pogut deixar constància de la institucionalització de l'Església, a la Tarraconense, en la primera meitat del segle V, ara ens atansarem a aquelles situacions que apareixen en la documentació del segle VI, i provarem d'examinar-les seguint la seva gènesi, més que projectant sobre les institucions una llum que, solament un segle més tard, varen encendre els esdeveniments, els reis i els mateixos bisbes i concilis.

Ens interessarem per la tardana i progressiva aparició de les seus metropolitanas, amb la pretensió de bastir una base que ens doni la possibilitat de copsar com podem veure d'una manera més coherent, que creiem més encertada, la manera amb què diverses seus metropolitanes varen atreure l'atenció

dels papes, els quals comissionaren els seus bisbes per a difondre les seves directrius i normes canòniques.

Hom, a vegades, segons veurem, ha considerat que les comissions que els papes encomanaren als bisbes, que podem considerar de caràcter vicarial, varen ser exercides en relació a l'atenció que els bisbes de Roma tenien amb determinades persones, independentment de quina fos la seva seu episcopal. Segons aquesta concepció, hi hauria hagut un allunyament dels papes, pel que fa a les seus episcopals més consolidades, perquè donaven preferència als bisbes més coneguts per ells. Així, haurien establert una doble jurisdicció. És a dir, a la ja reconeguda autoritat de certs metropolitans, hi haurien afegit la de vicari papal, amb les comandes que coneixem en el primer quart del segle VI.

La primera secció del nostre estudi gairebé no passarà de ser una repetició del que ja hom coneix sobre la tardana i progressiva implantació de l'estructura eclesiàstica de les seus metropolitans a Hispània, mentre que en la segona traurem les conseqüències d'aquesta presentació clàssica. Ens preguntarem si correspon als fets documentats la novetat que alguns historiadors van introduir quan van considerar que els vicariats hispànics no van ser encomanats als metropolitans, sinó que, en el cas més conegut, el del bisbe *Ioannes Illicitanus* (d'Elx), el papa Hormisdas hauria actuat en virtut dels mèrits personals del prelat, i no en atenció a la seva seu.

Si les decisions d'Hormisdas se varen guiar per la carrera eclesiàstica que podia presentar *Ioannes Illicitanus*, hauríem de dir que el papa hauria innovat en la manera de procedir, car la norma era que els bisbes de Roma encomanassin les missions extraordinàries a bisbes de seus metropolitans o, almenys, que frueïen d'un reconeixement més general.

En definitiva, haurem de dilucidar si, en la creació d'aquest vicariat, es va donar la suposada novetat de confiar en els mèrits personals dels bisbes, o si els papes es van conduir, en aquest cas, segons era usual, encomanant-lo a la seu metropolitana de Tarragona, la més antiga i coneguda amb aquest rang a Hispània. És a dir, ¿podem assegurar que el papa Hormisdas va distingir, amb aquesta missió, un amic personal, que hauria estat el bisbe *Ioannes* de la seu d'Elx, arraconant el conegut metropolità tarraconense, d'idèntic nom, segons assegura una historiografia molt estesa? ¿Correspon a la realitat de les informacions disponibles el fet que Hormisdas posàs sota la jurisdicció de *Ioannes Illicitanus* el documentat metropolità de Tarragona *Ioannes*?

Intentarem treure a la llum les dades fefaents sobre l'existència del bisbat d'Elx. Amb els resultats que assolirem, podrem apreciar quin és l'espai que

ens roman per a reconèixer o no l'existència mateixa del vicari papal *Ioannes, episcopus Illicitanus* (516).

1. LES SEUS METROPOLITANES D'HISPÀNIA FINS AL SEGLE VII

1.1. *La tardana romanitat*

A Hispània, la sinodalitat va precedir la consolidació de les estructures metropolitanas. L'episcopat de l'antiguitat, sense especials títols eclesiàstics, se va mostrar capaç de fer front als reptes de l'època, exercint com a església, és a dir, com una comunitat que se reunia. Unes mostres en foren les consultes que els bisbes feren per resoldre els problemes que generaren les defallences dels bisbes nord-occidentals de la península ibèrica Basílides i Marcial a mitjan segle III. El creixement de les comunitats cristianes al llarg d'aquest segle esdevingué un repte, que, a la Bètica sobretot, va trobar una resposta en el concili d'Il·líberis. Tombant el segle IV, les esglésies han madurat molt, i plantegen les seves situacions més complicades seguint la via sinodal, com va ser en el cas de les interpel·lacions de Priscil·lià. En aquestes circumstàncies trobaren una resposta sinodal en el concili de Saragossa (380), que va comptar amb la presència d'un bisbe ultrapirineu, a la qual va seguir una consulta general, presentada al papa Damas pel bisbe de Tarragona *Eumerius*, que rebé una completa resposta, en la qual el successor de Damas, Sirici, dóna a entendre quina era la importància del fet. També ens permet deduir quina era la categoria d'*Eumerius* i els termes que caracteritzen la resposta del papa.

1.2. *Tarragona com a primera seu metropolitana d'Hispània. La seva absència al III Concili de Toledo*

Avancem que, malgrat que encara no aparegui cap seu metropolitana a Hispània, la resposta de l'any 385, que *Eumerius* rebé de Sirici, ens deixa entreveure que els metropolitans existien i que exercien les seves funcions a Hispània.

Efectivament, a finals del segle IV i a principis del V, veiem que ja no és el bisbe més antic el que exerceix una missió de coordinació i d'una certa vigilància sobre les esglésies d'Hispània, sinó que els papes, amb la seva puixant capacitat d'intervenir, sobretot a Occident, fan com de precursors de la creació de les seues metropolitans, de manera que confien determinades missions

als bisbes de les seues més evolucionades, que eren, òbviament, les geogràficament més properes a Roma, com la de Tarragona i, més tard, la d'Hispalis o Sevilla. Se tracta d'un procés força conegut, que a l'Occident, i especialment a Hispània, se va moure amb retard. No va ser altra cosa que la inèrcia pròpia de la transmissió dels corrents religiosos i ideològics, nascuts a Orient, que solament amb un ritme progressiu, i no sempre homogeni, s'implantaren al ponent mediterrani. Aquest horitzó geogràfic, que durant l'antiguitat va originar els moviments culturals, religiosos i en bona part els polítics, no pot quedar encobert per altres fenòmens secundaris o molt posteriors. D'aquí que no ens sorprengui que Tarragona, i en certa manera Sevilla, arribassin a un relleu superior a altres seues episcopals. Ambdues són ciutats portuàries. I més pròxima de Roma és Tarragona, terra dels protomàrtirs hispans. No ho amaguem.

El mateix vocabulari del papa Sirici ens mostra com la institució metropolitana ja apuntava a Hispània.¹ Fins i tot podria ser que ell s'expressàs amb uns termes que revelen quina era la seva mentalitat, més evolucionada en les qüestions institucionals de la que era la realitat a Hispània. Amb tot, sabem que, al seu temps, a l'extrem de la Mediterrània ja hi havia arribat la institució metropolitana.² Almenys la decretal que comentam atribueix a la connivència dels bisbes metropolitans l'admissió als ordes ministerials d'homes que havien contret segones núpcies: *metropolitanis specialiter pontificibus imputamus*. Sembla que Eumerius hauria informat el bisbe de Roma en aquest sentit, de manera que Sirici atribueix a aquests metropolitans unes gestions que feien els ulls grossos en aquests assumptes. No solament esmenta aquests bisbes, ans també reconeix que tenien una actuació que no es corresponia amb la pràctica eclesiàstica. Existeix, per tant, el ministeri del bisbe metropolità, esmentat de forma genèrica, i Sirici donava a entendre que coneixia qualche actuació dels bisbes d'Hispània com a metropolitans.³

1. Josep AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, I, (Els Treballs i els Dies 36), Mallorca: Moll 1991, 428.
2. Sirici, *Ep. ad Eumerium*, VIII, PL 84,634: «Didicimus etiam licenter ac libere inexploratae vitae homines, quibus etiam fuerant numerosa conjugia, ad praefatas dignitates, prout cuique libuerit, aspirare. Quod non tantum illis, qui ad haec immoderata ambitione perveniunt, quantum metropolitanis specialiter pontificibus imputamus, qui dum inhibitis ausibus connivent, Dei nostri, quantum in se est, praecepta contemnunt.» Vegeu una traducció al català de J. FÀBREGAS en *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, A. PLADEVALL (intr.), J. FÀBREGAS – J. AMENGUAL (trads.) (Clàssics del cristianisme, 27), Facultat de Teologia de Catalunya – Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona: Proa 1992, 57.
3. D'una manera general, vegeu Manuel M. FUENTES I GASÓ, «Els concilis provincials hispano-romans i visigòtics de Tarragona (segles IV-VII)», en J. M. GAVALDÀ RIBOT – A. MUÑOZ MELGAR –

En el cas d'*Eumerius*, observam com el bisbe de Tarragona tenia consciència de la seva responsabilitat suprametropolitana, almenys fins al grau que el feia actuar com a informador al bisbe de Roma sobre unes qüestions que afectaven les altres províncies eclesiàstiques hispanes. Sembla el més probable que sentís que tenia el suport de ser titular d'una seu que pogués exercir una mena de primacia sobre les altres, encara que jurisdiccionalment no hagués adquirit un estatut ja reconegut universalment. A causa d'aquesta apreciació, Tarragona era en condicions de merèixer la confiança del bisbe de Roma i un reconeixement dels altres metropolitans d'Hispania. En l'antiguitat i en l'alta edat mitjana els papes no van fiar una missió de semblant abast geogràfic a cap altra seu hispànica.

En la seva consciència de metropolità hi entrava la convicció sobre el prestigi de què fruïa la seu romana, fins al punt que al bisbe del moment, Damas, li va adreçar una consulta sobre una llarga llista de problemes que *Eumerius* considerava importants en la vida de les esglésies hispanes. És precisament en el mateix fet de consultar on descobrim un rerefons de la incidència d'aquesta seu en els afers generals d'Hispania, que ja caracteritzava la seu de Tarragona, fins al punt que almenys li hem d'atribuir unes competències metropolitanes indiscutibles, malgrat que no aparegui encara el títol de metropolità. Aquesta consolidació eclesiàstica anava unida a una mena de preocupació més general sobre les províncies hispanes.

De fet, Damas no va poder respondre la consulta del bisbe tarraconense, a causa de la seva mort. El seu successor, Sirici, va prendre la tasca d'estudiar sinodalment a Roma aquella complexa demanda d'*Eumerius*, de manera que, l'any 385, va poder enllestir la resposta que va trametre a *Eumerius*.⁴ En alguna de les clàusules del document de Roma es remet a les decretals anteriors, que ens són desconegudes, car aquesta carta passa per ser la primera d'aquestes peces canòniques conegudes.⁵

A. PUIG I TARRECH (eds.), *Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII). Actes del Congrés de Tarragona (19-21 de juny de 2008)* (Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia, VI), Tarragona: Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós – Fundació Privada Liber 2010, 496-500.

4. Sirici, *Ep. ad Eumerium*, Proemi, PL 84,630: «Directam ad decessorem nostrum sanctae recordationis Damasum fraternitatis tuae relationem me jam in sede ipsius constituto, quia sic Dominus ordinavit, inveni, quam cum in conventu fratrum sollicitius legeremus, tanta invenimus quae reprehensione et correctione sint digna, quanta optaremus laudanda cognoscere.» Cf. *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, 51.
5. Sirici, *Ep. ad Eumerium*, XV, PL 84,636-638: «Nunc fraternitatis tuae animum ad servandos canones, et tenenda decretalia constituta magis ac magis incitamus, ut haec quae ad tua consulta rescripsimus, in omnium coepiscoporum nostrorum perferri facias notionem, et

Per tant, després de comprovar com a Hispània, una vintena d'anys abans que es tancàs el segle IV, ja ens consta que hi ha els bisbes metropolitans que eren reconeguts en les seves funcions.⁶ A priori, podem dir que prest trobarem en la seu de Tarragona el primer bisbe que portaria el títol de metropolità, com de fet ens consta, des de fa uns quants anys. Efectivament, l'any 419 topam amb una carta de *Consentius* que diverses vegades fa esment de *Titianus metropolitanus episcopus*.⁷ No solament *Titianus* apareix amb el títol de metropolità, ans més encara, el text ressalta com va canalitzar tot el procés contra els bisbes acusats de priscil·lians apel·lant a la norma canònica segons la qual els afers dels bisbes els han de discernir i dictaminar altres bisbes.⁸ Som als temps en què el rei visigot Vàlia, pels anys 416-417, va establir l'autoritat imperial a Hispània, com ens ho mostra la correspondència entre

---

non solum eorum qui in tua sunt dioecesi constituti, sed etiam ad universos Carthaginenses ac Baeticos, Lusitanos atque Gallecos, vel eos qui vicinis tibi collimitant, hinc inde provinciis, ut haec, quae a nobis sunt salubri ordinatione disposita, sub litterarum tuarum protectione mittantur. Et quanquam statuta sedis apostolicae vel canonum venerabilia definita nulli sacerdotum Domini ignorare sit liberum, tamen et pro antiquitate sacerdotii tui dilectioni tuae admodum poterit esse gloriosum, si ea, quae ad te speciali nomine generaliter scripta sunt, per unanimis tuae sollicitudinem in universorum fratrum nostrorum notitiam perferantur, quatenus et quae a nobis non inconsulte, sed provide sub nimia cautela et deliberatione sunt salubriter constituta, intemerata permaneant, et omnibus in posterum excusationibus aditu, qui iam nulli apud nos patere poterit, obstruatur. Datum III Idus Februarias, Arcadio et Bautone consulibus.» Cf. *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*, 60.

6. J. R. PALANQUE, «III.- La vie chrétienne et l'organisation ecclésiastique. Cap. IV : Les métropoles ecclésiastiques à la fin du IVe siècle», en A. FLICHE – Victor MARTIN, (dirs.), *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, 3, *De la paix constantinienne à la mort de Théodose*, Paris: Bloud & Gay 1950, 438-461; J. GAUDEMET, *L'Église dans l'Empire Romain (IVe siècle)*. (*Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident* 3), Paris: Sirey 1958, 382.
7. Consenci, *Ep.* 11*, 2 [4] J. DIVJAK, CSEL 88, 1981, 53, 56, 62; *Oeuvres de Saint Augustin* (BA), 46B. *Lettres* 1*-29*, J. DIVJAK, Paris: Études Augustiniennes 1987, 188-190, 196, 208; J. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, II, (Els Treballs i els Dies 37), Mallorca: Moll 1992, 84, 88, 96; L. CILLERUELO – P. DE LUIS, *Obras completas de San Agustín Cartas* (3°), 188-270; 1*-29*, P. DE LUIS (rev.). M. M^a. CAMPELO, (índ.), (BAC 99b), Madrid: Católica 1991, 623, 627, 633: «Nam cum superiore anno idem Seuerus aestimans barbaros longius abscessisse [...], sarcinas eius, ut tantum flagitium proderetur, a barbaris uoluit comprehendere. [5] Qui omnibus in praedam uersis tres codices immanes [...] apud episcopum ipsius ciuitatis Sagittium reliquerunt. [6] Ille [...], ad Titianum Tarraconensem id est metropolitanum episcopum cum epistolis destinavit. 7 [1] Consequens fuit, ut statim ad Hilerdensensem et Oscensem episcopos litterae mitterentur, scilicet ut Sagittius duos codices quos se iam pridem missis ad Titianum metropolitanum episcopum litteris retinuisse firmaverat. 14 [3] [...] quod etiam ipse ad redhibitionem unius codicis similibus metropolitanis episcopi litteris cogeretur.»
8. Consenci, *Ep.* 11*20 [2] DIVJAK, CSEL, 88, 66; *Oeuvres de Saint Augustin* (BA), 46B. 218; AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme*, II, 100; *Obras completas de San Agustín. Cartas* (3°), 188-270, 638: «Quo facto cum episcopus Titianus magnis ad damnationem eius populi uocibus urgeretur, ait de episcopi statu non nisi multos episcopos ferre posse sententiam.»

sant Agustí i *Consentius*, probablement natural de la Tarraconense i naturalitzat a Menorca. El *comes Hispaniarum Asterius* va realitzar una campanya contra els vàndals, precisament integrada en aquest procés de recobriment del control romà. Ens en parla *Consentius*, alhora que ens informa de la situació conflictiva dels catòlics amb l'episcopat filopriscl·lià de la Tarraconense. El procés vers la consolidació de la seu de Tarragona com a seu metropolitana apareix com a consumat i acceptat pels altres bisbes.⁹ En efecte, el segon metropolità hispà conegut amb aquest títol, també era bisbe de la seu de Tarragona en els temps en què el papa Hilari s'adreça al metropolità Ascani, el 30 de desembre de l'any 465.¹⁰ Eren els dies en què havia caigut l'emperador Majorià (463), el darrer que va venir a Hispània, i quan l'any 464 hi desapareix qualsevol rastre d'un cap militar.

L'extinció del poder romà va obrir la porta als visigots del regne de Tolosa, els quals cobraren pes al migjorn dels Pirineus, especialment des de l'any 507, com a conseqüència de la derrota d'Alaric a Vogladum (Vouillé), no lluny de Poitiers. Aquest èxit encara va orientar més els visigots vers Hispània. En una primera etapa, passaren de Tolosa a la Tarraconense, tot i el pes específic de la Baixa Provença i Septimània, vers l'occident ja es consolidava el domini a l'altiplà peninsular. Va ser precisament gràcies a la política pacificadora de Teodoric (511-526), rei ostrogot, que les institucions eclesiàstiques se consolidaren. Aquest és el marc pròxim dins el qual foren comissionats els diversos vicaris papals per a Hispània.

9. J. M^a. MARTÍ BONET, «Proceso y factores de fusión de los pueblos hispano-visigodos. La estructura metropolitana», en *Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989*, Toledo: Arzobispado de Toledo 1991, 543-563, esp. 551, no fa referència al tema.

10. Hilari, *Ep. ad Ascanium*, PL 84,788-789: «Postquam litteras vestrae dilectionis accepimus, quibus praesumptiones Silvani episcopi Calagurrensium Ecclesiae retundi petistis, et rursum Barcinonensium quaeritis nimis illicita vota firmari: honoratorum et possessorum Turiasonensium, Cascautensium, Calagurritanorum, Varegensium, Tritiensium, Legionensium, et Birovescentium civitatum cum subscriptionibus diversorum litteras nobis constat ingestas, per quas id quod de Silvano querela vestra deprompserat excusabant. Sed reprehensione justissima eorum pariter allegatio non carebat; quia praeter conscientiam metropolitani fratris et coepiscopi nostri Ascanii nonnullis civitatibus ordinatos claruit sacerdotes. Unde quoniam quidquid ab alterutra parte est indicatum omne vidimus perversitate confusum, temporum necessitate perspecta, hac ratione decernimus ad veniam pertinere quod gestum est, ut nihil deinceps contra sententiam beati Apostoli, nihil contra Nicaenorum canonum constituta tentetur. Hoc autem primum juxta eorumdem Patrum regulas volumus custodiri, ut nullus praeter notitiam atque consensum fratris Ascanii metropolitani aliquatenus consecratur antistes, quia hoc vetus ordo tenuit; hoc et trecentorum decem et octo sancta Patrum definivit auctoritas: cui quisquis obvias tetenderit manus, eorum se consortio fatetur indignum quorum praeceptionibus reluctarit.»

Seguint en aquest procés, veiem que el bisbe *Ioannes* de Tarragona signa en primer lloc, com a metropolità, en el concili celebrat en la seva seu l'any 516.¹¹ També ho fa amb el mateix rang en el de Girona del 517, sense indicació del títol de metropolità.¹² És cert que el concili devia ser provincial; però caldria explicar la raó per la qual l'únic metropolità conegut de la Cartaginense, *Ector*, i el bisbe d'Illiberis hi foren presents.¹³ El metropolità Sergi torna a ser el primer signatari, com a metropolità, en els concilis I de Barcelona (540) i en el de Lleida (546).¹⁴ Els problemes sorgeixen en la transmissió de les actes del III Concili de Toledo (589). Cal veure com el primer bisbe que les signa, després dels metropolitans, és el de Barcelona, al lloc cinquè.¹⁵ Gams ja va observar l'absència de la signatura del metropolità de Tarragona.¹⁶ Malgrat aquesta absència, l'edició més corrent, la de Josep Vives, que pren com a base el còdex Vigilano, ms. D. I. 2, de l'Escorial, en lletra visigòtica, ff. 145a-151d, en el lloc 14, d'entre els bisbes, presenta una signatura en aquests termes: *Stefanus Terraconensis ecclesiae episcopus subscripsi*.¹⁷

Ara bé, aquesta subscripció és fraudulenta, per un triple motiu. En primer lloc, tocaria ocupar un espai, segons l'ordre d'antiguitat, entre els altres metropolitans que signaren. Li manca, a més, la titulació com a metropolità. I en tercer lloc, el metropolità del moment no nomia *Stefanus*, sinó *Artemius*, com ho comprovarem en les signatures d'altres concilis provincials.

Gams, que, en lloc de llegir com aquest còdex que acabam d'esmentar, en les edicions que va emprar hi va veure el nom d'un *Stephanus* de Turiasso, o de Taraçona,¹⁸ que sembla més a prop del text crític, que l'identifica com a

11. VIVES, et. al., *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona – Madrid: (CSIC) 1963, 38. Cf. *Colección de cánones de la Iglesia Española*, publicada en latín a expensas de nuestros reyes por [...], F. A. GONZÁLEZ [...], J. TEJADA Y RAMIRO (trad.), II, Madrid: Inprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía 1850, 115; *Concilis Provincials Tarraconenses*, J. M. MARQUÈS PLANAGUMÀ (ed.) (Clàssics del Cristianisme, 50bis) Facultat de Teologia de Catalunya – Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona: Proa 1994, 60. És útil la consulta de J. ORLANDIS – D. RAMOS-LISSÓN, *Historia de los concilios de la España romana y visigoda* (Instituto de Historia de la Iglesia. Facultad de Teología. Universidad de Navarra), Pamplona: Universidad de Navarra 1986, 102-103.

12. VIVES, *Concilios*, 41. ORLANDIS – RAMOS-LISSÓN, *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*, 109.

13. VIVES, *Concilios*, 38.

14. *Ibíd.*, 53 i 60.

15. *Ibíd.*, 136.

16. P. B. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, Regensburg 1874 (reimpr. Graz 1956), II/2, 15.

17. VIVES, *Concilios*, 137.

18. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 15.

bisbe *Tirassonensis ecclesiae*, etc.¹⁹ Per tant, hem de deixar de banda un bisbe *Stefanus* de Tarragona, en temps del III Concili de Toledo.

Si encara prosseguim, i ens atenem, com pertoca, a l'edició crítica de les actes conciliars de la col·lecció Hispana, haurem de comprovar que la tradició coneguda per Gams, que prové de J. D. Mansi i d'altres editors d'aquestes textos, segons la qual el darrer signatari de les actes seria un altre *Stephanus*, que subscribia en nom d'*Artemius*, bisbe metropolità de Tarragona,²⁰ no correspondria a les actes conciliars autèntiques, que acaben, com ho fa el conegut text de Josep Vives, amb *Valerianus archidiaconus ecclesiae Nemausensi*, etc.²¹

Si ens queda clar que el metropolità de Tarragona no va signar el III Concili de Toledo, en canvi no consta per què *Artemius*, que era el titular d'aquella seu, no s'hi va fer present,²² mentre, com pertocava, va ser el primer signatari del II Concili de Saragossa (592), i ho va fer en aquests termes: *Artemius in Christi nomine episcopus Tarraconensis provinciae metropolitanus*.²³ No és el lloc per a entrar en disquisicions sobre l'absència d'aquesta signatura en un concili tan preparat i de tanta transcendència. Les raons, els motius o els pretextos que va tenir *Artemius*, metropolità de Tarragona, la seu de més prestigi a Hispània, per a ni tan sols enviar un llegat al concili toledà de l'any 589 mereixen una atenció, que per ara no podem satisfer degudament.

19. *La Colección Canónica Hispana*, I, *Estudio*, Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ – Félix RODRÍGUEZ, *Concilios hispánicos*, V: Segunda Parte, Madrid: CSIC 1992, 142. El núm. 15 inclou que el primer signatari va ser el rei Recared, la qual cosa, aquí, és supèrflua.

20. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 15. Aquest afegit prové d'un manuscrit, conegut per Philippe Labbé, que era del senador Cl. Hardy.

21. *La Colección Canónica Hispana*, V, 148; i VIVES, *Concilios*, 138. Cf. F. RODRÍGUEZ, «El III Concilio de Toledo. [Texto crítico establecido por]», en *Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989*, Toledo: Arzobispado de Toledo 1991, 13-38. Trobareu el text a les pp. 19-38. A la p. 16, indica perquè ha abandonat la lectura de la *Hispana*, car, aquesta, hi afegeix el nom de «*Stephanus in Christi nomen presbyter uicem agensis Artemi metropolitani Tarraconensis episcopi subscripsi*». La interpolació, segons ja hem apuntat, no consta en l'edició crítica de la *Hispana*.

22. K. SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten und Suewen bis zur Errichtung der westgotischen katholischen Staatskirche*, Berlin: Walter de Gruyter 1967, 260-261, mostra aquest fet. ORLANDIS – RAMOS-LISSON, *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*, 208, donen per suposat que *Artemius* va enviar a Toledo el prevere *Stephanus*, tot seguint Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, «Dos nuevos firmantes del III Concilio de Toledo», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972) 637-641. Evidentment, MARTÍNEZ DÍEZ, editor de la *Hispana*, no escriuria el mateix, al terme de la seva publicació crítica.

23. VIVES, *Concilios*, 154.

Prenent nota de les subscripcions dels concilis hispans de l'època, arribam al darrer concili del segle VI, el II de Barcelona, signat en primer lloc per *Asiaticus in Christi nomine episcopus Terraconensis metropolitanae civitatis*.²⁴ D'aquí que deduïm que l'any 589 el metropolità de Tarragona devia ser impedit o no volgué acceptar la forma com eren admesos a la comunió catòlica els bisbes arrians. Aquesta hipòtesi és molt fluixa,²⁵ impressió que ens indueix a pensar que tingué un altre motiu que desconeixem per a no assistir al concili. Queden fora del nostre abast moltes informacions, ja que el panorama eclesiàstic d'Hispania feia aparèixer el metropolità de Tarragona com el de més tradició i que havia exercit missions vicarials des de més antic i de més abast, com veurem. Fora d'això, no és adequat introduir temes que facin que considerem Tarragona, ja en aquesta època, com una seu primacial d'Hispania, com podem llegir en Odilo Engels,²⁶ opinió que va rebutjar Schäferdiek, i amb raó, encara que no l'avalí que es doni suport a la lectura oposada a la que va proposar Baronio,²⁷ a favor de la qual ens inclinem, i encara és més fort comprovar que ni tan sols hi va enviar un delegat, car els còdexs més fiables no permeten afirmar que *Artemius*, metropolità, va delegar un prevere, *Stephanus*, perquè el representàs. Ens queden moltes informacions amagades, car el panorama eclesiàstic d'Hispania feia aparèixer el metropolità de Tarragona com el de més tradició i que havia exercit missions vicarials des de més antic i amb uns continguts de més abast, com veurem. Malgrat aquesta tònica, fins aquesta època encara no és adient introduir termes que facin que considerem Tarragona com a seu primacial.

1.3. *Els altres metropolitans d'Hispania*

No deixa de suscitar una certa intriga comprovar que els metropolitans d'Hispania mai no signaren tots junts els concilis de l'antiguitat. El de la Cartaginense solament, com ho hem vist, va signar el concili de Tarragona de l'any

24. Ibíd., 160. ORLANDIS – RAMOS-LISSON, *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*, 208.

25. Així també la considerava L. A. GARCÍA MORENO, *Prosopografía del reino visigodo de Toledo* (Acta Salmanticensia. Filosofía y Letras 77), Salamanca: Universidad de Salamanca 1974, núm. 363, 198.

26. O. ENGELS, «Tarragona», en *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9 (1964) 1302: «517 enthielt T[arragona] die Primatialwürde v[on] Spanien». En la tercera edició, el mateix autor, *sub voce*, en el vol. 9 (2006) 1270, matisa: «Doch bez[eichnet] Papst Hormisdas 517 den Metropoliten Joahannes v[on] T[arragona] als apost[olischen] Vikar aller span[ischen] Prov[inzen]».

27. SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten*, 78, nota 28.

516, i el d'aquesta seu metropolitana signa per primer cop un concili fora de la província, l'any 633, és a dir, el IV de Toledo.²⁸ Per tant, el gran III Concili de Toledo comptà amb la resta de metropolitans, amb el nom i el títol de metropolità dels altres bisbes que eren al capdavant de les primeres seus de les províncies civils i eclesiàstiques de la Hispània peninsular.

Com a indicació col·lateral, observem-ho bé, ni *Mauritania Tingitana*, sise-na província de la *Dioecesis Hispaniarum*, no va ser mai representada pels seus bisbes o altres delegats en els concilis hispans. La tradició eclesiàstica era prou allunyada de la que es desenvolupava a Hispània, i, quan se reuniren els concilis, també la problemàtica que s'hi plantejava devia diferir molt. Una volta que els vàndals, l'any 429, entren en terres africanes quedà per sempre trencat l'accés de les esglésies d'aquesta regió als concilis que cada cop pre-nien un aire més visigòtic. Tampoc la setena província hispànica, la de les *Insularum Balearum*, no van enviar bisbes als sínodes peninsulars. Les causes són tan òbvies com ignorades.²⁹ En primer lloc, no consta que la Baleàrica evolucionàs cap a una província eclesiàstica.³⁰ En segon terme, va seguir, com la *Mauritania Tingitana*, un ritme diferent del de les terres peninsulars.³¹ Els vàndals també dominaren la Baleàrica des de l'any 455 al 534.³² La successiva època bizantina data dels anys 533-534 i perdurà a les Balears fins a l'any 903,³³ gairebé dos segles després que els musulmans, des de la *Mauritania Tingitana*, passassin a la península ibèrica.³⁴ D'aquí que, a l'hora de procedir historiogràficament, cal recordar que Hispània no és adequadament el sub-jecte antecedent d'Espanya, com tampoc no ho és la península ibèrica. Les províncies sisena i setena de la Hispània tardoromana, per les conquestes vàndala i bizantina, emprengueren una trajectòria històrica desvinculada de la península. I, abans de l'any 711, les Illes Balears quedaren desenganxades de l'Àfrica del Nord, amb la qual formaven part de l'Imperi Bizantí, en el qual romangueren per segles, i, a partir d'aquest moment, s'hi plasmaren els mosaics basilicals. I, massa sovint, la historiografia espanyola peninsular

28. VIVES, *Concilios*, 222.

29. J. L. GONZÁLEZ-NOVALÍN, «Mallorca», *LTK*, 6 (31997) 1250, encara insisteix en la no presència dels bisbes de les Balears als concilis toledans, essent així que la historiografia balear ho va descartar ja en el segle XVIII. Efectivament, basta tenir present que hi hagué una conquesta vàndala, seguida per una de bizantina, per a excloure vincles amb el món visigòtic.

30. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 420-438.

31. J. AMENGUAL I BATLE, «*Ubi pars graecorum est: medio milenio de historia relegada de las Baleares y Pitiusas*», *Pyrenae* 36/2 (2005) 87-113.

32. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 286-327.

33. *Ibid.*, 329-358.

34. *Ibid.*, 329-358.

també ignora que Portugal ocupava una bona part de la *Dioecesis Hispaniarum*.

Tot just havent explicat sumàriament per què mancaven signatures episcopals en els concilis hispano-visigòtics, hem de retornar al fil dels esdeveniments, i notem que el primer bisbe que signà el tercer concili toledà va ser el titular de la seu metropolitana de Mèrida, *Masona*, car creiem que devia ser el més antic en l'ordenació. El seguien *Eufemius*, de Toledo, cap de la Carpetana, Leandre de Sevilla, per la Bètica, Meleci de Narbona, que portava un títol molt impropï, com el de *metropolitanus episcopus Galliae*. Tanca la nòmina dels metropolitans³⁵ *Pantardus* de Braga, per la província de *Gallaecia*.

Ara bé, com veurem més endavant, el bisbe hispalense, en realitat, ja exercia com a metropolità, segons ens donen a entendre les comissions dels papes, confiades al bisbe de Sevilla. La primera la va encomanar Simplicí (468-483) al bisbe *Zeno*, en data indeterminada,³⁶ i la segona, Hormisdas, al bisbe *Sallustius*, el 30 de novembre de l'any 520.³⁷

35. VIVES, *Concilios*, 136.

36. Simplicí, *Ep ad Zenonem*, PL 58,35 i 84,791: «Dilectissimo fratri Zenoni Simplicius. Plurimum relatu comperimus dilectionem tuam fervore Spiritus sancti ita te Ecclesiae gubernatorem existere, ut naufragii detrimenta, Deo auctore, non sentiat. Talibus idcirco gloriantes indiciis, congruum duximus vicaria sedis nostrae te auctoritate fulciri, cuius vigore munitus, apostolicae institutionis decreta, vel sanctorum terminos Patrum, nullo modo transcendere permittas: quoniam digna honoris remuneratione cumulandus est per quem in his regionibus divinus crescere innotuit cultus. Deus te incolumem custodiat, frater carissime.»

37. Hormisdas, *Ep. XXVI, Ep ad Sallustium*, J. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, in qua praeter ea quae Phil. Labbeus et Gabr. Cossartius; et novissime Nicolaus Coleti in lucem edidit, ea omnia insuper suis in locis optime disposita exhibentur, quae Joannes Dominicus Mansi; ed. novissima ab eodem patre Mansi, potissimum favorem etiam et opem praestante emmo cardinali Dominico Passioneo, alisque item eruditissimis viris manus auxiliatrices ferentibus cursata*, 8, Florentiae: Antonii Zatta 1762, cols., 433-434: PL 63, 426 i 84,927: «Carissimo (Dilectissimo) fratri Sallustio Hormisda. [...] Suffragantibus igitur tibi tot meritis piaae sollicitudinis et laboris, certe jam delectat inungere quae ad nostri curam constat officii pertinere, ut provinciis tanta longinquitate disjunctis, et nostram possis exhibere personam, et Patrum regulis adhibere custodiam. Vices itaque nostras per Baeticam Lusitaniamque provincias, salvis privilegiis quae metropolitanis episcopis decrevit antiquitas, praesenti tibi auctoritate committimus, augentes tuam hujus participatione ministerii dignitatem, relevantes nostras ejusdem remedio dispensationis excubias. Et licet de singulis non indigeas edoceri, quem jam probavimus cautius universa servare, gratius tamen esse solet, si iterum trames ostendatur, et laboris injunctio superius formata monstretur. Paternas igitur regulas et decreta a sanctis definita conciliis omnibus servanda mandamus. In his vigilantiam tuam, in his curam fraternae monitu exhortationis extendimus. His ea qua dignum est reverentia custoditis, nullum relinquit culpa locum, nec sanctae observationis obstaculum. Ibi fas nefasque praescriptum est, ibi prohibitum ad quod nullus audeat aspirare, ibi concessum quid debeat mens Deo placitura praesumere.»

També els antecedents de la intitolació com a metropolità del bisbe de Mèrida els detectam en Hidaci, en la seva *Crònica*, 138, per a l'any 448.³⁸ No creiem que *Patruinus*, bisbe de Mèrida, primer signatari del I Concili de Toledo rebés ja el títol de metropolità de Lusitània,³⁹ tot i que el camí cap aquest reconeixement s'obria. La presidència dels concilis generals corresponia al metropolità més antic, mentre que en els provincials l'exercia el metropolità propi.

També apunta la consideració del bisbe de Braga, com a metropolità de Gal·lècia en el I Concili de Braga (561), quan hom compara el seu bisbe *Balconius* amb els de les altres províncies,⁴⁰ i, abans, en l'encapçalament de les actes ja havia deixat constància que aquesta església era metropolitana.⁴¹ Observem que, en el II Concili de Braga (572), els bisbes metropolitans no són els que presideixen una seu metropolitana, sinó els que formen part d'una província eclesiàstica.⁴²

Una segona peculiaritat d'aquestes actes és que desdoblen la província de Gal·lècia en dos districtes, al capdavant dels quals hi havia sengles bisbes, les seus dels quals són denominades metropolitanes. El primer és *Martinus Bracarensis metropolitanae ecclesiae episcopus*. Segueixen les signatures dels altres cinc bisbes de la demarcació. Després ve el nom de *Nitigis Lucensis metropolitanae ecclesiae episcopus* i, a continuació, hi llegim els noms dels altres cinc bisbes del districte.⁴³ Aquesta divisió, deguda a la política dels sueus, va quedar superada quan Leovigild conquerí el regne sueu.⁴⁴

38. Hidaci, *Chronicon - Continuatio Chronicorum Hironymiarum*, 138, MGHAA, 11 *Chr. Min.* 2 Th. MOMMSEN (ed.), 25 - *Hydace. Chronique*, SChr 218 i 219 (comment.) A. TRANOY, Paris: Cerf 1974, 142: «Pascentium quendam urbis Romae, qui de Asturica diffugerat, Manichaeum Antoninus episcopus Emerita comprehendit auditumque etiam de provincia Lusitania facit expelli.» PL 51,873-890 i 74,701-750.

39. ORLANDIS – RAMOS-LISSON, *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*, 82, ho donen per suposat. VIVES, *Concilios*, 19 i 25.

40. VIVES, *Concilios*, 66 [PL 84,563A]: «per Turibium notarium sedis suae ad synodum Gallaeciae contra impiam Priscilliani sectam scripta sua direxit. Cujus etiam praecepta Tarraconensis et Carthaginensis episcopi, Lusitani quoque et Baetici, facto inter se concilio, regulam fidei contra Priscillianam haerese cum aliquibus capitulis conscribentes ad Balconium tunc hujus Bracarensis Ecclesiae praesulem direxerunt.»

41. VIVES, *Concilios*, 65: «Quum Gallaeciae provinciae episcopi [...] in metropolitana eiusdem provinciae Bracarensis ecclesia convenissent.»

42. Ibíd., 78: «Quum Gallaeciae provinciae episcopi tam ex Bracarensi quam ex Luccensi synodo cum suis metropolitans [...] in metropolitana Bracarensi ecclesia convenissent.»

43. Ibíd., 85, on llegim els dotze noms de la província de Gal·lècia.

44. Vegeu una curta referència en M. C. DÍAZ Y DÍAZ – M^a. V. PARDO GÓMEZ, «La diócesis de Lugo», en J. GARCÍA ORO, *Historia de las diócesis españolas*, 15: *Iglesias de Lugo, Mondoñedo-Ferrol y Orense* (BAC), Madrid: Católica 2002, 10.

És ben cert que en la recensió llarga del I Concili de Toledo, o *Libellum Pastoris*, de ben entrat el segle v, hom hi esmenta els bisbes de la Cartaginense,⁴⁵ com també hom hi al·ludeix al I Concili de Braga.⁴⁶ Ara bé, per a arribar a un esment exprés del bisbe de Cartagena (Cartago Nova), com a metropolità, ens hem de traslladar al concili de Tarragona de l'any 516, on *Ector* signa amb aquest títol, sense que es repeteixi altre vegada un cas semblant.⁴⁷ Amb tot, no diríem que les aspiracions de la seu cartaginense fossin impugnades des d'un principi per la via dels fets, al·ludint a les pretensions del bisbe toledà *Montanus*.⁴⁸ Aquestes aspiracions molt tardanes potser no són més que un reflex d'una llarga història de la fluixa activitat de la seu de Cartagena, deguda a una decadència urbana i política notables. Per descomptat, no té res a veure en això el presumpte vicariat de *Ioannes Illicitanus* (d'Elx).⁴⁹ Que Licinià de Cartagena exercís funcions metropolitanes apareix com a molt dubtós, essent així que ni la seva resposta a la consulta al bisbe *Vincentius* d'Eivissa té continguts que reflecteixin una autoritat eclesiàstica, i és probable que, quan va escriure, Licinià encara fos al seu monestir.⁵⁰ De tota manera, les Balears romanes administrativament pertanyeren a la Tarraconense, com va recordar sant Isidor,⁵¹ i, eclesiàsticament, mai no van estar vinculades a una província,

45. VIVES, *Concilios*, 25. Hidaci, *Chronicon - Continuatio Chronicorum Hironymiarum*, 433, per a l'ordenació episcopal de Pastor, 132; J. DE ALDAMA, *El símbolo toledano I. Su texto, su origen, su posición en la historia de los símbolos*, (Analecta Gregoriana, 7) Romae 1934, 51; SOTOMAYOR Y MUÑOZ, «La iglesia en la España romana», en R. GARCÍA VILLOSLADA, (dir.), *Historia de la Iglesia en España*, I, BAC Maior 16, Madrid: Católica 1979, 248.

46. VIVES, *Concilios*, 66.

47. *Ibid.*, 38.

48. En aquest punt, creiem que hem de pensar altrament de F.-M. BELTRÁN TORREIRA, «El conflicto por la primacía eclesiástica de la Cartaginense y el III Concilio de Toledo», en *Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989*, Toledo: Arzobispado de Toledo 1991, 497-510, esp. 497.

49. BELTRÁN TORREIRA, «El conflicto por la primacía eclesiástica de la Cartaginense y el III Concilio de Toledo», 497, atribueix molt protagonisme a *Ioannes* d'Elx. Vegeu també l'al·lusió al vicariat de Cesari d'Arle sobre els dominis gals i hispans de Teodoric, i als *poderes de representación papal, en el reino visigodo al obispo Juan de Elche*, suposadament concedits l'any 519, segons L. A. GARCÍA MORENO, «Las invasiones, la ocupación de la Península y las etapas hacia la unificación territorial», *Historia de España Menéndez Pidal*, III,I, *España visigoda. Las invasiones. Las sociedades*. M. C. DÍAZ Y DÍAZ – L. A. GARCÍA MORENO – M. RUÍZ TRAPERO – J. ORLANDIS – R. MENÉNDEZ PIDAL (Intr. a la primera ed.) – J. M. BLÁZQUEZ MARTÍNEZ (pról.), Madrid: Espasa-Calpe 1991, (60-268), 156. J. ORLANDIS, «El cristianismo y la Iglesia», 429-511, no esmenta *Ioannes* de Tarragona.

50. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 428-434.

51. San Isidoro de Sevilla, *Historia Gothorum, Sueborum*, 73, Th. MOMMSEN, (ed.) *MGH AA*, 11 *Chr. min.*, 2, 1894, 296; C. RODRÍGUEZ ALONSO (ed.), *Las historias de los Godos, Vándalos y Suevos de San Isidoro de Sevilla*, (Fuentes y Estudios de historia leonesa 13), León 1975, 292; Gunderico, «relictā obsidione Sueuorum, Balearicas Tarraconensis prouinciae insulas deprædatur.» Vegeu Josep AMENGUAL I BATLE, «*Litorius, qui nuper hanc prouinciam rexit*

ni en van formar una de pròpia. Tampoc no podem assentir a l'opinió de Demetrio Mansilla,⁵² el qual, retornant sobre la intervenció de Licinià de Cartagena i emparant-se en Jordi de Xipre, suposa que les notícies sobre els bisbats orientals incloïen les Balears. No obstant això, l'esmentat escriptor bizantí va oferir una informació merament descriptiva, i la seva inclusió en textos eclesiàstics posteriors no té valor històric, com ho han mostrat diversos autors,⁵³ entre els quals ressaltem el més recent, Darrouzès.⁵⁴

Per la seva banda, Toledo no presenta la primera pretensió a la titularitat metropolitana fins al II Concili de Toledo, de l'any 531.⁵⁵ El seu bisbe, *Montanus*, va al·ludir a una tradició poc coneguda, o «vetus consuetudo», quan escrivia que «decessori nostro necnon dominis et fratribus Carpetaniae et Celtiberiae episcopis», és a dir, al seu antecessor i als altres bisbes de Carpetània i de Celtibèria, els havia correspost ja una manera de fer pròpia,⁵⁶ de manera que es proposava actuar com a metropolità de la regió més interior de la Cartaginense, la qual cosa, segons la seva personal i poc fiable interpretació, corresponia a un antic costum.⁵⁷ Per la seva banda, Ildefons (657-667) va parlar d'un bisbe de finals del segle IV, *Asturius* (395-412), com si ja fos «in Toletana urbe sede metropolis provinciae Carthaginis pontifex»,⁵⁸ com si ja hagués estat bisbe en la metròpoli de la província de Cartagena, la qual cosa no deixa de ser un anacronisme flagrant.

---

et nunc comes esse dicitur, i la província *Insularum Balearum* (ca. a. 395-418)», M. L. SÁNCHEZ LEÓN (ed.), *Les Balears romanes. Nous estudis*, Palma de Mallorca: Edicions Documenta Balear 2012, 139-169. Id., «El comes *Litorius* i *Asterius*, comes *Hispaniarum*», *Ibid.*, 171-185.

52. D. MANSILLA REYO, «Organización eclesiástica visigoda. La provincia Cartaginense», en *Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989*, Toledo: Arzobispado de Toledo 1991, 523-541, esp. 527. Consideram que s'han de revisar els altres escrits de l'autor; com «Bibliografía histórica sobre obispos (1950-1955); episcopologios, erección y división de diócesis», *HS* 6 (1956) 215-226; Id., «Orígenes de la organización metropolitana en la iglesia española», *HS* 12 (1959) 255-290; Id., «Geografía eclesiástica», *DHEE* 2 (1972) 983-1015. Diríem el mateix, sobre una revisió del que pertoca a les províncies Tarraconense, Cartaginesa i Baleàrica.
53. AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 341-342.
54. J. DARROUZÈS, (ed.), *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris: Institut Français d'Études Byzantines 1981, 7. 9. 42.
55. *Montanus*, VIVES, *Concilios*, 45: el obispo «qui in metropoli est». G. KAMPERS, «Zum Ursprung der Metropolitanstellung Toledos», *HJ* 99 (1979) 1-27, especialment I. J. ORLANDIS, «El cristianismo y la Iglesia», M. C. DÍAZ Y DÍAZ – L. A. GARCÍA MORENO – M. RUÍZ TRAPERO – JOSÉ ORLANDIS – R. MENÉNDEZ PIDAL, (Intr. a la primera ed.), J. M. BLÁZQUEZ MARTÍNEZ (pról.), *Historia de España Menéndez Pidal*, III,I, *España visigoda. Las invasiones. Las sociedades*, Madrid: Espasa – Calpe 1991, 471.
56. *Montanus*, VIVES, *Concilios*, 51. ORLANDIS, «El cristianismo y la Iglesia», 471.
57. *Montanus*, VIVES, *Concilios*, 46: «in toletana urbe metropolitanum privilegium vetus consuetudo tradiderit».
58. *De viris illustribus*, II, PL 96, 199.

La «*vetus consuetudo*»⁵⁹ se podria remuntar, com ho observava Kampers, a l'antecessor de *Montanus*, que nomia *Celsus*.⁶⁰ Josep Vives va pensar que aquesta antiga pràctica no tindria més abast que el fet d'una suplència que hauria exercit la seu de Toledo, bastant coneguda, a causa de l'absència d'un metropolità a la seu de Cartagena,⁶¹ per raons que, per ara, no han rebut cap explicació satisfactòria. De fet, els drets de Toledo sobre tota la Cartaginense no eren reconeguts més que per una minoria de bisbes, és a dir, els quatre reunits en el II Concili de Toledo, com indiquen les actes.⁶² I, com ho recorda Jacques Fontaine, l'antiguitat de la funció metropolitana de Toledo, que suposava *Montanus*, no es pot sostenir.⁶³

2. ELS VICARIS PAPALS D'HISPÀNIA, EN EL SEGLE VI

2.1. *El vicari d'Hormisdas: ¿Joan metropolità de Tarragona, o Joan de la seu encara inexistent d'Elx?*

En l'estat dels nostres coneixements, observam alguns fets singulars, i en la historiografia hi anotam algunes anomalies que, en la mesura del que puguem, intentarem explicar, atès que desconeixem més documentació de la que generalment ha estat adduïda, la qual, en alguns casos, presenta símptomes clars que hom l'ha manipulada, com ja varen observar els historiadors peninsulars i estrangers de les lleis canòniques, en el segle XVIII, i com B. P. Gams, el qual, en el segle XIX, va assenyalar una font d'aquestes adulteracions. Per la nostra part, deixam la paraula més autoritzada als historiadors que podran disposar d'una edició crítica de les cartes papals.

59. «II concilio de Toledo (531)», VIVES, *Concilios*, 45. KAMPERS, «Zum Ursprung der Metropolitanstellung Toledos», 1; ORLANDIS – RAMOS-LISSÓN, *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*, 115.

60. KAMPERS, «Zum Ursprung der Metropolitanstellung Toledos», 3.

61. J. VIVES, «Nuevas diócesis ante la invasión bizantina», en *Wilhelm Neuss zum 80. Geburtstag, Spanische Forschungen*, 17 (1961) 1-9, especialment, 8.

62. VIVES, *Concilios*, 45: «si quis autem tam nostrum vel eorum qui nunc sanctae synodo ex hac provincia defuerunt.» Les set subscripcions se poden llegir en les 45-46, de les quals hem de treure *Nebridius* d'Ègara, *Justus* d'Urgell i el bisbe exiliat a Toledo, *Martianus*.

63. J. FONTAINE, «B. Erneuerung des kirchlichen Lebens auf der Iberischen Halbinsel: Synodale und literarische Aktivitäten», en *Die Geschichte des Christentums. Religion. Politik. Kultur*, J.-M. MAYEUR – Ch. PIETRI – L. PIETRI – A. VAUCHEZ – M. VENARD, 3. *Der lateinische Westen und der byzantinischen Osten (431-642)*, Freiburg – Basel – Wien: Herder 2005, 404.

Ara temptejarem d'enllaçar cronològicament la curta seqüència de comissions papals, adreçades als metropolitans d'Hispània, que podem considerar com a vicarials, com escrivia el papa Simplicí (468-483) al metropolità de Bètica, «Zeno: vicaria sedis nostrae te auctoritate fulcire». ⁶⁴ Aquesta comanda no ens ha arribat datada. Hi retornarem seguidament.

2.2. *Un vicariat a títol personal?*

Abans prenguem nota del que escrivia un historiador del dret canònic, Antonio García y García, el qual, després de referir-se al vicariat de Tessalònica, ⁶⁵ que hauria creat Innocenci I en el trànsit dels segles IV-V, precisa:

Un significado mucho menor tuvieron los Vicariatos de Arlés, Elche y Sevilla. [...] El Vicariato de Arlés tuvo lugar en la primera mitad del siglo V. Menos documentados y con menor importancia aparecen los Vicariatos de Elche y Sevilla en la primera mitad del siglo VI. Estos vicariatos eran personales. Consistían en unos derechos de vigilancia, salvo las prerrogativas de los metropolitanos, sobre las iglesias de la Bética y Lusitania en el segundo caso y sobre la provincia cartaginense en el primero. ⁶⁶

Aquest simple enunciat se'ns fa ben sospitos, car per aquelles saons no hi ha constància de l'existència del bisbat d'Elx, ni és clar que hi hagués una organització metropolitana consolidada a la Cartaginense. La deducció que hom fa, segons la qual el vicariat, precisament en els casos d'Hispània, tingué caràcter personal, i no en els de Tessalònica i d'Arle, també és sospitosament feble. Que el vicariat de Cesari d'Arle, establert pel papa Símmac en l'any 514, ⁶⁷ tingui més suport documental i jurídic que la resta dels hispànics

64. PL 58,35 i 84,791.

65. Innocenci I, *Ep.* 13, PL 20,215.

66. A. GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, I: *El primer milenio* (Instituto Hist. de la Teología Española, Subsidia 1), Salamanca 1967, 221. Vegeu, també unes referències molt ambigües en J. ORLANDIS, *La Iglesia en la España visigótica y medieval*, Pamplona: Eunsia 1976, 66; Id., *Historia de España. La España visigótica*, Madrid: Gredos 1977, 70-71, que difereixen de les que manifestà posteriorment, decantant-se obertament pel vicariat de l'inexistent bisbe *Ioannes* d'Elx. Id., «El Primado Romano en Hispania durante la Antigüedad Tardía», *Historia. Instituciones. Documentos* 14 (1987) 21-23; també, Margarita VALLEJO GIRVÉS, *Bizancio y la España Tardoantigua. (siglos V-VIII): Un capítulo de historia mediterránea* (Memoria del Seminario de Historia Antigua), Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares 1993, 400.

67. Aquest vicariat d'Arle és diferent del que esmenta García y García, que es referiria al de Patrocle, en temps del papa Zòsim (†418).

no sembla prou fonamentat. Per a aquest cas d'Arle hi ha una sola carta, i és tan genèrica que bé podem dir que no degué passar de ser un projecte inviable. El papa confiava a Cesari la vigilància sobre els esglésies de les Gàl·lies i de les Hispànies, fins al punt que cap eclesiàstic no podia recórrer a Roma sense la seva autorització.⁶⁸ Aquesta era la lletra papal, que de cap manera no podia canviar la realitat que les esglésies mediterrànies tenien més fàcil accés a Roma que no a Arle. A més, Hispània era un territori massa ampli perquè fos abastable per un vicari. Fins en el cas de *Ioannes* de Tarragona, podem observar com aviat el papa va comissionar *Sallustius* de Sevilla. Per això, amb Louis Duchesne, Jacques Fontaine, Knut Schäferdiek i altres considerem que, sota el nom de *Hispania*, Símmac tenia en la ment la *Septimània*, que es trobava sota el control de l'ostrogot Teodoric,⁶⁹ i no la Hispània pròpiament peninsular.

En efecte, no hem d'oblidar que els visigots es concentraven en el regne de Tolosa i no havien passat encara a formar el que s'anomena regne de Toledo. En aquestes circumstàncies, Teodoric, amb un exèrcit, durant els anys 508-511, va consolidar el domini visigot de Provença i va recobrar la Septimània, com també restablí en el tron el seu nét, el visigot Amalaric, i expulsà Gesaleic, que es refugià a Barcelona. Arle i Carcassona havien estat alliberades del setge dels burgundis en la campanya que l'any 508 va emprendre l'ostrogot de

68. Símmac, *Ep.* 9, *ad Caesareum Arelatensem*, PL 62,66: «Manentibus siquidem his quae Patrum constituta singulis Ecclesiis concesserunt, decernimus ut circa ea quae, tam in Galliae quam in Hispaniae provinciis, de causa religionis emerint, solertia tuae fraternitatis invigilet: et si ratio poposcerit praesentiam sacerdotum, servata consuetudine, unusquisque tuae dilectionis admonitus auctoritate conveniat: et si Dei adjutorio controversia incidens amputari potuerit, ipsius hoc meritis applicemus: alioquin existentis negotii qualitas ad sedem apostolicam te referente perveniat, ut cunctis ordine suo peractis, unde inimicus bonitatis sibi blandiatur, locum invenire non possit. Igitur, quemadmodum supra diximus, per singulas ecclesias beneficia quae sunt diu custodita servantur. Et si tam Ecclesiae Aquensis antistes, vel alius quilibet, metropolitano pontifici juxta canonum definitionem vocatus obtemperare noluerit, noverit subdendum se, quod non optamus, ecclesiasticae disciplinae. Et in hac parte magnopere te volumus esse sollicitum, ut si quis de Gallicana vel Hispania regionibus, ecclesiastici ordinis atque officii, ad nos venire compulsus fuerit, cum fraternitatis tuae notitia iter peregrinationis arripiat; ut nec honor ejus per ignorantiam aliquam contumeliam patiatur, et ambiguitate depulsa a nobis animo securo in communionis gratiam possit admitti. Deus te incolumem custodiat, frater carissime. Data III idus Junias, Flavio senatore viro clarissimo consule (Anno Chr. 514).» El regest, en Ph. JAFFÉ – G. WATTENBACH, et al., *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum 1198*, I, Lipsiae 1885-1888 (reimpr. Graz 1956), núm. 769.

69. L. DUCHESNE, *L'Eglise au VIe siècle*, París 1925, 512; FONTAINE, «B. Erneuerung des kirchlichen Lebens auf der Iberischen Halbinsel: Synodale und literarische Aktivitäten», 399; SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten*, 73.

Ravenna Teodoric per donar suport al visigot Amalaric.⁷⁰ A la Septimània s'havien establert moltes famílies visigodes, la qual cosa donaria peu a Símmac per a poder parlar d'un vicariat per a Hispània, pensant en aquesta gran regió bolcada al golf del Lleó, encara nucli del regne visigot.

Amb tot, i encara que, en el cas que la intenció papal abastàs Hispània, aquesta comissió no va poder tenir l'abast que hom li atribueix,⁷¹ per simples raons cronològiques, al cap de tres anys, en el 417, el papa Hormisdas encomanava un encàrrec semblant a *Ioannes* de Tarragona, del qual tractarem més endavant.

Schäferdiek veié en aquest vicariat arlesià un recurs papal per a poder consolidar el Patriarcat Occidental, amenaçat per la progressiva naixença dels estats germànics,⁷² que fragmentaven l'antic Imperi. Es tracta d'una hipòtesi raonable que, a parer nostre, cal enquadrar en el marc més ampli del projecte de la seu romana de fer-se present a Occident fos quin fos el context polític. Innocenci I (402-417) o Gregori I (590-604) varen teoritzar i exerciren un primat en qualsevol espai. El primer, considerant les encara tradicionals fronteres de l'Imperi, i el segon, mogut per les circumstàncies força diverses, fitava la mirada en l'Imperi i en els nous regnes germànics. La Hispània bizantina i la Hispània visigoda, en aquest cas, van ser llocs de destinació de missions papals.

En qualsevol cas, aquestes comissions eren d'un abast flexible i no gens estructurat. Que la que va rebre Cesari per a les Gàl·lies i Hispània era una comissió efímera, ho mostrà el segon papa que va succeir Símmac, l'any 517, com veurem seguidament. Hinschius, tot i que atribueix la comanda del vicariat d'Hispània a *Ioannes* d'Elx, la diferencia de les altres anteriors, i considera que s'inspira en el model de l'Il·líric, si bé la durada no fou llarga, i fou condicionada, segons creu, pels reis visigots.⁷³

70. J. M. SALRACH, II, *Els procés de feudalització (segles III-XII)*, en P. VILAR (dir.), J. TERMES (coord.), *Història de Catalunya*, 64-65; L. A. GARCÍA MORENO, «La invasiones y la época visigoda. Reinos y condados cristianos», en M. TUÑÓN DE LARA (dir.), J. J. SAYAS ABENGOCHEA – L. A. GARCÍA MORENO, *Historia de España, II: Romanismo y Germanismo. El despertar de los pueblos hispánicos (siglos IV-X)*, 243-505, especialment 284-285.

71. SALRACH, II, *Els procés de feudalització (segles III-XII)*, 65. No diríem, amb l'autor, que els concilis que esmenta, sobretot a partir del de Girona (517), se deguessin a l'impuls de Cesari d'Arle, sinó que depenen del vigor de *Ioannes* de Tarragona. Vegeu, en canvi, encara que molt sumàriament, *Historia de las diócesis españolas, 2: Barcelona, Terrassa, Sant Feliu de Llobregat, Gerona*, J. M. MARTÍ BONET (coord.), Id., «La iglesia de Barcelona», 49-50; i J. M. MARQUÈS PLANAGUMÀ, «La iglesia de Gerona», 473.

72. SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten*, 74.

73. P. HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*, VI/1: *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Berlin: I. Guttentag 1869, 591.

No obstant això, el vicariat de *Ioannes* queda testificat com a vicari papal no per una carta, com Cesari d'Arle, sinó per quatre. Amb aquest encàrrec rep complerta resposta la pregunta que es fa Luis A. García Moreno sobre la durada de l'encàrrec rebut pel d'Arle.⁷⁴ No va passar dels tres anys. És cert que són diversos els autors que ressalten la influència dels concilis presidits per Cesari, que van entrar en la tradició canònica d'Hispania. Es tracta d'un fet paral·lel al de l'influx dels concilis africans.⁷⁵ Que, en diverses ocasions, els concilis hispans apel·lin a les normes de les Gàl·lies no fa necessari que això succeeís en virtut de l'exercici del vicariat d'aquest gran bisbe.⁷⁶ Les relacions entre els dos vessants dels Pirineus en l'antiguitat són molt conegudes, de manera que no cal forçar l'exercici jurídic de Cesari perquè els textos conciliars de més al nord dels Pirineus arribessin a la Tarraconense.⁷⁷

Retornem al vicaris constituïts a Hispania, segons en parlen els autors esmentats més amunt. Tota la consistència de la seva descripció de la figura dels vicaris hispans com una comissió personal, rep el suport del que havia escrit Justo Fernández Alonso després de referir-se a la funció vicarial que el papa Hormisdas va confiar a *Sallustius*, metropolità de Sevilla:

Parecido encargo hace más tarde en 517, el papa Hormisdas a un obispo por nombre Juan, que no sabríamos decir con certeza si se sentaba en la silla tarraconense o en la de Elche: como obispo de esta última ciudad nos lo presenta la colección

74. L. A. GARCÍA MORENO, «Problemática de la iglesia hispana durante la supremacía ostrogoda (507-549)», en J. I. SARANYANA – E. TEJERO (dirs.), *Hispania Christiana. Estudios en honor del Prof. José Orlandis Rovira en su septuagésimo aniversario*, Pamplona: EUNSA 1988, 147-160, esp. 153. Id., «Las invasiones, la ocupación de la Península y las etapas hacia la unificación territorial.- Capítulo II: Del reino de Tolosa al de Toledo», en *Historia de España Menéndez Pidal*, 156, insisteix en el vicariat de *Ioannes* d'Elx, però a partir de l'any 519. Prescindeix dels dos anys anteriors. Al·ludeix al vicariat de Cesari d'Arle i al de *Sallustius* de Sevilla.
75. G. MARTÍNEZ DíEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, *Estudio*, Madrid – Barcelona: CSIC 1966, 286-288, on estudia la incorporació d'aquests sínodes a la *Collectio Hispana*.
76. MARTÍNEZ DíEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 288-291. A. ARIÑO ALAFONT, *Colección canónica hispana. Estudio de su formación y contenido* (Tesis doctoral. Facultad de Derecho Canónico. Pontificia Universidad Gregoriana), Ávila 1941, 38. Tanmateix diríem que no ens convenç que es refereixi el cànon 11 del concili de Tarragona de l'any 517, atès que és contemporani de Cesari, com ja va apuntar SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten*, 69.
77. Vegeu les indicacions sobre aquestes comunicacions, a principis del segle v, AMENGUAL I BATLE, *Els orígens del Cristianisme*, I, 253-255. Afegiu-hi els estudis de J. FONTAINE, «Valeurs antiques et valeurs chrétiennes dans la spiritualité des grandes propriétés terriennes à la fin du IV siècle occidental», en *Epektasis. Mélanges J. Daniélou*, Paris 1972, 571-595; Id., «Société et culture chrétiennes sur l'aire circumpyrénéenne au siècle de Théodose», *BLE*, 75 (1974) 241-282.

canónica Hispana,⁷⁸ al paso que en otras ediciones aparece el mismo texto dirigido al obispo de Tarragona.⁷⁹ Parece, sin embargo, que se trata del primero, pues en la carta citada, además de conferirse la dignidad del Vicario pontificio, se trata del asunto de los griegos, sobre el cual el mismo Hormisdas escribirá dos años más tarde, en 519, entonces ciertamente a Juan de Elche, para comunicarle el feliz éxito de aquella cuestión.⁸⁰

Fernández Alonso i García y García plantegen diverses qüestions, que hem d'intentar aclarir. El primer que ens preguntarem és si correspon a la documentació coneguda que aquest encàrrec, de caire vicarial, va ser confiat a bisbes no metropolitans.

Després que Sirici hagués comissionat *Eumerius* (385), en una època en la qual encara no s'havia introduït el títol de metropolità a Hispània, ni tampoc el de vicari, tots els encàrrecs vicarials posteriors van ser adreçats exclusivament a bisbes metropolitans. En realitat, encara que sense el títol, *Eumerius* exercia ja com a tal, segons podem deduir d'aquesta decretal. El mateix cal dir dels bisbes de les altres seus homòlogues d'Hispània, perquè la realitat va ser anterior al títol.

Hem esmentat el que va rebre *Zeno*,⁸¹ metropolità de Sevilla, del papa Simplicí (468-483). Per més que les notes aclaridores presentin la comissió com si abastàs tot Hispània, no hi ha un sol indicatiu que permeti de suposar-ho. Simplicí devia voler que les seves normes fossin millor conegudes a la Bètica.

El successor de Simplicí, Fèlix III (483-492), va continuar mostrant la simpatia de la seu romana per *Zeno*.⁸² Per la seva part, Hormisdas va confirmar

78. J. FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigoda* (Monografías 2), Roma: Instituto Español de Estudios Eclesiásticos 1955, nota: «Hormisdas, *Epist. Ad Ioannem Illicitanum ep.* (PL 84,819-820)».

79. Nota de FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España*, 235, nota, 169: «Cf. PL 63,423».

80. FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España*, 235. Vegeu, KAMPERS, «Zum Ursprung der Metropolitanstellung Toledos», 27.

81. Simplicí, *Ep.* 1, PL 58,35, «Simplicii papae ad Zenonem [rectius hispalensem] spalensem episcopum. Plurimorum relatu comperimus dilectionem tuam fervore Spiritus sancti ita te Ecclesiae gubernatorem existere, ut naufragii detrimenta, Deo auctore, non sentiat. Talibus idcirco gloriantes indicibus, congruum duximus vicaria sedis nostrae te auctoritate fulciri, cuius vigore munitus, apostolicae institutionis decreta, vel sanctorum terminos Patrum, nullo modo transcendere permittas: quoniam digna honoris remuneratione cumulandus est per quem in his regionibus divinus crescere innotuit cultus. Deus te incolumem custodiat, frater carissime.»

82. Fèlix III, *Ep.* 8, *ad Zenonem*, PL 58,927-928. Qualque còdex especifica que el bisbe és *Spalensem*, quan addueix una nova carta d'aquest papa al mateix metropolità, cols. 927-928. *Colección de cánones de la Iglesia Española*, II, GONZÁLEZ-TEJADA Y RAMIRO, 970, LXXXI, quan cita el còdex emilianense, precisa: «Zenonem Hispalensem Episcopum».

aquell vicariat en el bisbe metropolità de Sevilla, *Sallustius*,⁸³ alhora que li encarregava de fer present la funció papal en les dues províncies Bètica i Lusitània.

Per l'abril de l'any 517, també el papa Hormisdas havia comissionat un bisbe *Ioannes* per a restaurar la disciplina en les esglésies hispanes, respectant els privilegis dels metropolitans.⁸⁴ Hi ha manuscrits que atribueixen aquesta comissió a un *Iohannem, episcopum Illicitanum*,⁸⁵ com observa, entre molts, Fernández Alonso, sense que es demani si, en realitat, a principis del segle VI existia un bisbat a Elx. Amb tot, hi ha diverses puntualitzacions a fer.

2.3. *L'existència del bisbat d'Elx, des d'almenys el final del segle VI, que perdura fins a mitjan segle IX*

La primera de les precisions que caldria establir seria que sorprèn el que acaba d'escriure Juan B. Vilar:

83. Hormisdas, *Ep.* 26, MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, 8, cols. 433-434, PL 63,426, «Ad Sallustium Spalensem episcopum: Vices itaque nostras per Baeticam Lusitaniamque provincias, salvis privilegiis quae metropolitanis episcopis decrevit antiquitas, praesenti tibi auctoritate committimus, augentes tuam hujus participatione ministerii dignitatem, relevantes nostras ejusdem remedio dispensationis excubias. Et licet de singulis non indigeas edoceri, quem jam probavimus cautius universa servare, gratius tamen esse solet, si iterum trames ostendatur, et laboris injunctio superius formata monstretur. Paternas igitur regulas et decreta a sanctis definita conciliis omnibus servanda mandamus.» MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, 8, col. 478, seguida de la *Quid tam dulce sollicito*, enviada als bisbes de la Bètica, cols. 478-479.

84. Hormisdas, *Ep.* 24, MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, cols. 429-430, PL 63,421-422: *Epistola XXIV. ad Joannem Tarraconensem Episcopum*. Llegim el text sencer en J. BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, J. ICART (transcr., pròl.), Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona 1985, 40-41. Vegeu-ne un regest en *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum 1198*, Ph. JAFFÉ – G. WATTENBACH, et al., (eds.), I-II, Lipsiae 1885-1888 (reimpr. Graz 1956), n. 786 (496). SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten*, 78. E. A. LLOBREGAT CONESA, *La primitiva cristiandat valenciana, segles IV al VIII*, València: L'Estel 1977, 91, creu que l'expressió «servatis privilegiis metropolitanorum» dona suport a la hipòtesi que la carta era adreçada al bisbe d'Elx, que no era metropolità. Però ens sembla que aquesta reserva l'havia d'observar qualsevol comissionat, fos o no metropolità. Per això ens inclinam més que el destinatari fos *Ioannes* metropolità de Tarragona. A més, probablement, el bisbat d'Elx encara no existia.

85. Ja ho va exposar, citant diversos autors anteriors, BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, 41.

Los testimonios documentales [...] en ningún caso hacen referencia a una sede episcopal [...] sin otra excepción que Ilici (Elche) mencionada en las actas sinodales de forma tardía y esporádica.⁸⁶

Que l'aparició del bisbat d'Elx és tardana, és plausible,⁸⁷ i bona de datar. Probablement va ser creat entre els anys 589 i 633.⁸⁸ Però aquest fet no és compatible amb l'afirmació que el seu bisbe signà els concilis de forma esporàdica, car assegurar-ho no correspon a la documentació coneguda i tradicionalment publicada. Efectivament, no és fins entrat el segle VII quan consta el seu bisbe com a present, i amb poques excepcions, en els concilis hispano-visigòtics, des del IV de Toledo (633), i a partir d'aquesta data va signar en quasi tots els concilis, fins al XVI (693).⁸⁹ Hi havia dubtes sobre la fidelitat en la tradició de la conservació del nom d'aquesta seu; però l'edició crítica de les actes obliga a llevar-los,⁹⁰ pel que pertoca a la historicitat d'aquesta seu d'Elx.⁹¹ Quant a la seva durada, cal prendre nota que encara tenia bisbe propi dins la

86. J. B. VILAR, «La Iglesia de Orihuela-Alicante», en V. CÁRCEL ORTÍ (coord.), M. ARROYAS SERRANO – V. CÁRCEL ORTÍ – D. MONTOLIO TORÁ – M. MORENO SECO – P. SABORIT BADENES – J. B. VILAR, *Historia de las diócesis de España. 6: Iglesias de Valencia, Segorbe-Castellón y Orihuela-Alicante* (BAC), Madrid: Católica 2006, 628. El *Diccionario de Historia eclesiástica de España* va ometre l'article sobre aquesta seu, de manera que J. VIVES el va redactar per al suplement I, Madrid: CSIC 1987, 268-269. Escriu, a la pàgina 268: «Elche (Alicante) diócesis antigua». A més, considera que el *Joannes* de la carta d'Hormisdas (515-516) era el bisbe d'Elx. De la mateixa opinió són SOTOMAYOR Y MUÑOZ, «La iglesia en la España romana», 382-383, i FONTAINE, «B. Erneuerung des kirchlichen Lebens auf der Iberischen Halbinsel: Synodale und literarische Aktivitäten», 399. Consideram que el bisbat d'Elx, en la sèrie *Historia de las diócesis de España*, mereix molt més que els mots que hem transcrit.
87. GONZÁLEZ-TEJADA Y RAMIRO (ed.), *Colección de cánones de la Iglesia Española*, II, 1002. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 472; P. GOUBERT, «L'administration de l'Espagne byzantine, II: Les provinces. Influences religieuses et politiques sur l'Espagne wisigothique», *Revue d'Études Byzantines* 4 (1946) 94.
88. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 472. Veure, perquè allò següent no és en el castellà, FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral*, 235, nota 168, que hem citat més amunt, no va parlar esment en les variants dels còdexs, que indica la PL 84,819: *LXXXIX Epistola Hormisdæ Papæ ad Joannem Episcopum Illicitanæ. [In Excusis, Melicitanæ aut Miletopolitanae.] Ecclesiæ*. Vegeu les dades sobre les signatures als concilis de Toledo en D. MANSILLA REOYO, *Geografía eclesiástica de España: estudio histórico-geográfico de las diócesis*, I (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica. Monografías 35), Roma: Iglesia Nacional Española 1994, 277-306.
89. BLANCH, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, 41. GARCÍA MORENO, *Prosopografía*, núms. 303-307, 133-134; MANSILLA REOYO, *Geografía eclesiástica de España*, 287-288.
90. Aquesta era la prudent postura de LLOBREGAT CONESA, *La primitiva cristiandat valenciana*, 90-93.
91. G. MARTÍNEZ DIEZ – F. RODRÍGUEZ, *La Colección Canónica Hispana*, VI, *Concilios hispánicos: Tercera Parte*, Madrid: CSIC 2002, 129, fa constar en l'XI Concili de Toledo, «Leander eccle-

segona meitat del segle IX. En efecte, *Theodogutus*, l'any 862, va participar en el concili de Còrdova,⁹² segons l'*Apologètic* de l'abat Samso de Còrdova († 890).⁹³

2.4. *El suposat vicariat personal de Joan d'Elx (517)*

Deixant al seu lloc l'existència del bisbat d'Elx, ja ens resulta molt agosarat substituir *Ioannes*, metropolità de Tarragona, de comprovada trajectòria, per un *Ioannes* d'Elx, totalment desconegut, en una època en què encara no tenim constància que el bisbat existís, precisament quan se tracta de rebre una comissió més que metropolitana, que abastava Hispània.⁹⁴ Ho creiem imprudent. Per això, sortint de la historiografia més difosa en els nostres dies,⁹⁵ ens referim a la més antiga elaboració de la història. Així, ja en el segle XVIII, un historiador amb una metodologia que tendia a la modernització dels criteris historiogràfics, com va ser Narcís Feliu de la Penya, sense ser especialista en les institucions eclesiàstiques, donava per fet que *Ioannes* era metropolità de Tarragona i, a més, va creure que, com a resposta a les seves consultes dirigides al papa Hormisdas, aquest

---

siae Hilicitane, que et Elotanae, episcopus.» A les pàgines 188-189 consta el mateix per al concili dotzè, etc.

92. J. F. RIVERA RECIO, «La iglesia mozárabe», en Ricardo GARCÍA-VILLOSLADA, *Historia de la Iglesia en España*, II/1º: *La Iglesia en la España de los siglos VIII-XIV*, J. FERNÁNDEZ CONDE (dir.) (BAC maior 17), Madrid: Católica 1982, 51-52, el qual proposa com a data del concili l'any 852.
93. *Samsonis apologeticum contra perfidos*, II,8, Juan GIL (ed.), en *Corpus Scriptorum Mvzarabiorum*, II, Manuales y Anejos de «Emerita» XXVIII: Madrid: CSIC 1973, 505-658. La referència és a 553: «Fuere autem episcopi qui epistolis me censuerunt suis [...] Ioahannes uero Bastitanus episcopus [...] sed et Teudegutus pontifex Illicitanus ore proprio iniustam damnationem iusta censuerunt Ualentio episcopo absolutione sanare.» J. VIVES, «Elche», *DHEE*, 1 Suplemento (1987), 268-269. Vegeu, M. C. DÍAZ Y DÍAZ, «Sansón», en *DHEE*, 4 (1975) 2179; J. M. ALONSO-NÚÑEZ, «Samson. 2. Abt in Córdoba, †890», en *Lexikon des Mittelalters*, 7 (Ed. DTV, 202), 1346-1347.
94. Vegeu, encara, Margarita VALLEJO GIRVÉS, *Hispania y Bizancio. Una relación desconocida* (Akal Universitaria), Madrid: Akal 2012, 54 i 55, considera com a probable que un bisbe Joan, entre els anys 517-518, fos titular d'Elx i que rebés les cartes papals. Diríem que, si encara no existia el bisbat, tampoc no podia tenir un bisbe, i menys un bisbe amb tal prestigi.
95. FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral*, 235, nota 168, que hem citat més amunt, no va parar esment en les variants dels còdexs, que indiquen la *Colección de cánones de la Iglesia Española*, II, GONZÁLEZ-TEJADA Y RAMIRO, 1003 i la PL 84,819: *LXXXIX Epistola Hormisdæ Papæ ad Joannem Episcopum Illicitanæ. [In Excussis, Melicitanæ aut Miletopolitanæ.] Ecclesiæ*.

le respondió con una Epístola Decretal, haziéndole Legado a Latere, y dándole todo el poder, y fuerças Pontificias.⁹⁶

Enrique Flórez no dubtava que les cartes del papa Hormisdas anaven adreçades al metropolità *Ioannes* de Tarragona.⁹⁷ En això coincidien els historiadors dels concilis hispànics, com Villanuño,⁹⁸ encara que consideri que el vicariat que va rebre *Ioannes* era personal i no vinculat a la seu tarragonina,⁹⁹ opinió minimalista, tot i que cal posar en els termes adequats aquesta comissió papal.

El cert és que en el manuscrit d'Urgell que conté els índexs de la col·lecció canònica Hispana hi apareix la carta d'Hormisdas com a adreçada a *Ioannes* d'Elx.¹⁰⁰ Així ho confirma l'edició crítica de la Hispana, malgrat que no hi

96. N. FELIU DE LA PENYA, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progressos, y famosos hechos de la Nación catalana [...] desde la primera población de España [...] hasta el presente de 1709*, Barcelona: Joseph Llopis 1709, I, Lib. VII, cap. V, 171.

97. FLÓREZ, *España Sagrada*, 25: *De la santa iglesia de Tarragona*, comenta les cartes. La núm. 1, en les pàgines 58-65, amb el text en les pàgines 204-205; el text de la segona carta figura en les pàgines 205-209, i la tercera se comenta en les pàgines 65-70, amb el text en les pàgines 209-211.

98. G. MARTÍNEZ DíEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, *Estudio*, Madrid – Barcelona: CSIC 1966, 73, mostra el caràcter divulgatiu que volia donar l'autor a la seva obra.

99. M. DE VILLANUÑO, *Summa Conciliorum Hispaniae quotquot inveniri potuerunt ad usque saeculum proximé praeteritum, epistolarum ad hispanos cum earum delectu, notis, novisque dissertationibus adornata*, I, Matriti: Apud Joachim Ibarra S. C. R. M. Typograph. MDCCLXXXIV, 230-231, nota (a), adverteix que es deu als còdexs defectuosos que la historiografia hagi considerat la carta com si fos adreçada a *Ioannes* d'Elx. *Collectio maxima conciliorum Hispaniae, epistolarumque decretalium celebriorum*, J. DE AGUIRRE (ed.). Nunc vero ad Juris Canonici Corporis exemplum nova methodo digesta, adhibitis novis perbrevis adnotationibus, en S. PUEYO, *Status primigenius complectitur Concilia usque ad Gregorii IX. compilationem celebrata*, Pars I. *Quae personas respicit*. Matriti: Apud Ioachim Ibarra S. C. R. M. Typogr. Superiorum permissu, MDCCLXXXIV, 17 i 520, addueix parts de la carta *Benedicta Trinitas*. En l'ed. anterior J. SÁENZ DE AGUIRRE (ed.), Editio altera, [...], J. CATALANO (ed.), *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae, et novi orbis epistolarumque decretalium celebriorum, necnon plurium monumentorum veterum ad illam spectantium. Cum notis, & differtationibus, quibus sacri canones, historia, ac disciplina ecclesiastica, & chronologia, accurate illustrantur*. III, Romae: Ex Typographia Antonii Fulgonii, Apud Sanctum Eustachium, 1753, 134-135, porta la carta *Fecit Dilectio nostra*, amb una nota, en 135, de Sáenz de Aguirre, en la qual, a més d'al·ludir a altres cartes adreçades als bisbes hispans, adverteix que no troba dades que impliquin la concessió d'una jurisdicció, sinó més aviat la comanda d'una vigilància. En les 135-137 transcriu la *Benedicta Trinitas*. El mateix fa amb les altres cartes d'Hormisdas, però no hem sabut trobar la *Vota nostra*, una tradició textual de la qual és a l'origen de tota la confusió de *Ioannes* de Tarragona amb el suposat homònim d'Elx.

100. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*: 11, *Viage a la iglesia de Urgel*, Madrid 1850, 245.

constin els textos de les decretals papals.¹⁰¹ També s'arreglera entre aquests erudits Andreas Thiel, que reconeix un valor molt alt a la Hispana,¹⁰² sense parar esment en aspectes singulars. P. Hinschius va criticar l'opció textual de J. D. Mansi,¹⁰³ el qual s'allunyava de la tradició de la Hispana, quan considerava *Ioannes* de Tarragona destinatari de la comissió d'Hormisdas. Com acabam d'indicar, Mansi recull la carta *Fecit dilectio* com a tramesa a *Ioannes* de Tarragona, la qual anà seguida de la *Benedicta Trinitas*,¹⁰⁴ i, en el seu lloc cronològic, addueix la *Vota nostra charitatem*.¹⁰⁵

Ara bé, ja Ramiro Tejada,¹⁰⁶ per la seva banda, i, després, Gams mantenien que aquesta lectura havia estat falsejada,¹⁰⁷ de manera que, segons la versió correcta del document, hom ha d'acceptar que la comissió papal era adreçada al vicari *Ioannes* de Tarragona.¹⁰⁸ De fet, la *Patrologia Latina*, 63, 421-423, duu l'encapçalament de la missiva papal ben clar, amb el nom del metropolità de Tarragona: *Epistola XXIV. Ad Joannem tarraconensem episcopum*. Ara bé, creiem que l'origen de la confusió textual, i de les consegüents conclusions estranyes que n'han tret els historiadors del dret canònic, és precisament una lectura de la carta segons la transmissió que ens ha arribat a través d'unes

101. G. MARTÍNEZ DIEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, *Estudio*, Madrid – Barcelona: CSIC 1966, 301, on duu els encapçalaments de l'Epítome Hispànic, n. 91. *Hormisda Papa ad Joannem episcopum Ilicitanae Ecclesiae*. Ara bé, en nombroses ocasions l'esmenta sense el nom de la seu, o amb l'incipit de la carta *Fecit dilectio tua*. Cf. 215. Vegeu el vol. II, **, *Colecciones derivadas*, Madrid: CSIC 1976, 520, 544, 549, especialment 583, i també 637, 675, 715.

102. A. THIEL, *Epistolae Romanorum Pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a. s. Hilario usque ad Pelagium II*, I: A s. Hilario ad s. Hormisdam. Ann. 456-523, Brunsbergae: In aedibus Eduardi Peter 1868, p. XXVI, nota 10. Les tres cartes, *Fecit dilectio*, és a les 787-788, la *Benedicta trinitas*, a les 788-793, i la *Inter ea*, a les 793-796.

103. MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, 8, col. 429-430. Vegeu HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten*, VI/1, 591.

104. MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, 8, col. 429-433, seguida de la que va trametre a *Sallustius* de Sevilla, cols. 433-434.

105. MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, 8, col. 478, seguida de la *Quid tam dulce sollicito*, dirigida als bisbes de la Bètica, cols. 478-479.

106. GONZÁLEZ – TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia Española*, II, 1002: «Debe notarse que en el índice de los cánones antiguos usados por la iglesia de España lib. I. tit. 51, que corresponde á la pag. XIII. de nuestro tomo I, al citar la primera carta de Hormisdas á Juan se lee ser obispo de la iglesia Ilicitana: pero debemos decir ser yerro: porque Illici nunca fue Metrópoli, añadiendo además otro convencimiento, de que en el año 517, y en todo el pontificado de s.s. Hormisdas, no había empezado el título de Iglesia Illicitana, ni le tuvo hasta un siglo después.»

107. P. B. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/1, Regensburg, 1864 (reimpr. Graz 1956), 436, nota 2.

108. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/1, 436-437.

famílies dels còdexs de la Col·lecció Hispana, que va publicar, per segon cop, la *Patrologia Latina*, 84, 817-820.

En aquest volum es recull l'edició de la *Collectio Hispana*,¹⁰⁹ sense les advertències de Tejada Ramiro sobre la falsa atribució de les cartes d'Hormisdas al suposat *Ioannes* d'Elx. Així, la carta papal apareix d'aquesta manera: *LXXXIX Epistola Hormisdæ Papæ Ad Joannem episcopum Illicitanæ ecclesiæ*.¹¹⁰ En aquesta edició, a continuació ve la carta *Fecit Dilectio tua*, amb una altra numeració, i amb aquest encapçalament: *XC Epistola Hormisdæ papæ ad eumdem Joannem episcopum*.¹¹¹ Per tant, si més no alguns manuscrits de la *Hispana* consideren que la carta *Fecit Dilectio tua* va ser adreçada al bisbe *Ioannes* d'Elx, la qual cosa ha originat la teoria del vicariat personal confiat a aquest bisbe. En efecte, l'edició d'aquesta carta, la de contingut netament vicarial, com veiem, dona per fet que va ser destinada *ad eumdem Joannem episcopum*, és a dir, al mateix *Ioannes* bisbe d'Elx. Que l'esmentada carta *LXXXIX*, font de l'embull que intentem desentranyellar, és fora de lloc, sembla evident. En compte de figurar en primer terme, hom li hauria d'haver assignat l'últim,¹¹² ja que aquesta epístola, *Vota nostra charitatem*, expressa el goig d'Hormisdas per la tornada del patriarca de Constantinoble, *Ioannes*, a la comunió eclesial, amb la qual cosa es va tancar l'anomenat cisma d'Acaci. Això s'esdevingué l'any 519, mentre que les cartes que segueixen la *Vota nostra charitatem* són datades el 2 d'abril de l'any 517. És a dir, l'edició no respecta l'ordre cronològic dels esdeveniments.

No obstant això, hem d'advertir que el mateix editor de la segona reproducció de la carta *Fecit Dilectio tua* segons la *Hispana*, quan publica la que li és immediatament anterior, fa una crida a les inseguretats textuais que afecten el seu encapçalament, quan indica que, en els còdexs, es donen aquestes altres variants: *In Excusis, Melicitanæ aut Miletopolitanæ*.¹¹³ Aquesta fluctuació va deixar el seu rastre en Ph. Jaffé, núm. 786, que indica: *Iohannem, episcopum Illicitanum (al. Tarraconensem)*.

109. MARTÍNEZ DíEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 94.

110. Vegeu-ne el text també en MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, 8, col. 478, que el va haver de prendre de la *Hispana*. Però el col·loca en el seu lloc cronològic, cosa que no li impedeix que la carta *Fecit Dilectio* consti amb anterioritat, col. 429.

111. PL 84,819-820.

112. GARCÍA MORENO, «Problemática de la iglesia hispana durante la supremacía ostrogoda (507-549)», 156, nota 38, assegura que atribuir el vicariat hispà a *Ioannes* de Tarragona va «contra una tradición textual unánime». Diríem que més tost és l'atribució d'aquesta comanda a *Ioannes* d'Elx la que flueixja textualment.

113. PL 84,817.

Ara bé, tant Schäferdiek¹¹⁴ com Orlandis i García Moreno,¹¹⁵ segons la nostra observació, només s'atenen a Jaffé i prescindeixen de la *Patrologia Latina*, 63, 421, i no donen les raons per les quals descarten l'alternativa que el document tingués com a destinatari *Ioannem tarraconensem episcopum*, que és l'única que contempla aquesta col·lecció de textos patrístics en l'indicat volum, i que també compta com a possibilitat en l'altra versió de la *Patrologia Latina*, 84,817. No sols això, sinó que tampoc no discuteixen la puntualització de Jaffé, en el núm. 788, segons la qual el papa Hormisdas responia al prec del bisbe *Johannis (Tarraconensis, non Constantinopolitani)*.

Creiem, per tant, que, per raons textuais, encara que no siguin definitives, fins al moment en què disposarem d'una edició crítica, hem de pensar que el bisbe *Ioannes*, que va visitar Roma i que va rebre les comissions vicarials del papa Hormisdas, és el conegut metropolità de Tarragona, i no el bisbe d'Elx, que mai no va existir. No es tracta de sumar testimonis textuais, encara que sigui important. El fet és que una tradició no presenta problemes en la transmissió del nom de la seu, la Tarraconense, i l'altra sí, i, a més, sembla que aquesta segona no exclou en algun còdex aquesta titulació tarraconense del bisbe *Ioannes*. A més, hi ha les raons històriques, com són que *Ioannes* de Tarragona és conegut per altres textos com els epigràfics, que contenen termes elogiosos per a ell. Aquesta interpretació gaudeix de l'aval que la seu metropolitana de Tarragona era la de més tradició d'Hispania, mentre no consta que, en aquells dies, la seu d'Elx existís.

El benedictí bavarès, Gams, anava més a fons quan rebutjava la conclusió de Friedrich Maassen (1823-1900), fundador de l'escola canonística austríaca, segons la qual hauria estat Cesare Baronio¹¹⁶ el primer que atribuïa la carta d'Hormisdas al metropolità *Ioannes* de Tarragona.¹¹⁷ Gams demanava que Maassen començàs per justificar que hagués existit un bisbe *Ioannes* d'Elx en les dates que ens afecten. En definitiva, Gams avançava la hipòtesi que hom havia manipulat els còdexs, en el sentit que atribuïen a *Ioannes* d'Elx la carta d'Hormisdas, per tal de servir els interessos de la seu de Toledo. I afegia que

114. SCHÄFERDIEK, *Die Kirche in den Reichen der Westgoten*, 75, nota 24. El segueix D. CLAUDE, *Geschichte der Westgoten* (Urban Taschenbücher 128), Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz: Kohlhammer 1970, 64-65.

115. GARCÍA MORENO, «Problemática de la iglesia hispana durante la supremacía ostrogoda (507-549)», 155, cita a més F. A. GONZÁLEZ, *Collectio Canonum Ecclesiae Hispanae. Epistulae decretales rescripta Romanorum pontificum*, Madrid 1821, 145, 146 i 152-154, núms. 89, 90 i 94 i 95. Ens servim de l'edició posterior de Tejada Ramiro.

116. C. BARONIO SORANO, *Annales Ecclesiastici*, VI, Moguntiae: Joan. Gymnici et Antonij Hierati Coloniensis M.DCI, cols. 891-893.

117. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 472.

no era el primer a avançar aquesta suposició, car Felix Dahn¹¹⁸ l'havia precedit, dubtant fins i tot del decisiu decret de Gundemar, de l'any 610, que seria una de les moltes falsificacions procurades per a defensar la primacia de Toledo, denunciades per una colla d'autors, com Ambrosio de Morales (1513-1591),¹¹⁹ Manuel de Lardizábal y Uribe (1739-1820),¹²⁰ Enrique Flórez,¹²¹ etc.¹²²

És clar que no ens pertoca de seguir el procés de l'enlairament de la seu toledana, ben estudiat per molts autors, els quals diuen que troben molts fonaments, que no sempre consideram sòlids.¹²³ A favor d'aquest creixement institucional fins i tot hi sumen el silenci sobre la trajectòria alguns segles més antiga de la seu de Tarragona. Aquesta precedència cronològica de la seu tarraconense no sempre s'esmenta en la historiografia clàssica, omissió que no deixa de distorsionar la història de la successió de les funcions primacials a Hispània.¹²⁴ Per descomptat, creiem que és endebades que entrem en les suposades maniobres eclesiàstiques, tendents a consolidar o debilitar la uni-

118. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 472. Se refereix a F. DAHN, *Die Könige der Germanen*. VI, *Die Verfassung des Westgothen*, Würzburg 1871, 410.

119. Sobre l'obra de Morales, cf. MARTÍNEZ DÍEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 31-40.

120. «Discurso sobre la legislación de los wisigodos y formación del Libro o Fuero de los jueces y su versión castellana», en *Fuero Juzgo en Latín y Castellano, cotejado con los más antiguos y preciosos códices* (Real Academia Española), Madrid 1815, 14.

121. Pel que fa a les aportacions de Flórez a l'estudi de la *Collectio Hispana*, cf. MARTÍNEZ DÍEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 84-85.

122. GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanien*, II/2, 473. La llista és més llarga, malgrat que ara no ens hi detinguem.

123. Z. GARCÍA VILLADA, *Historia eclesiástica de España*. II/1, Madrid 1932, 202-206. En la pàgina 142 diu que la correspondència d'Hormisdas «con el episcopado español está llena de efusión y cordialidad». Tanmateix omet tota al·lusió a les comissions fetes a *Ioannes* de Tarragona. Per a B. LLORCA, *Historia de la Iglesia Católica*, I: *Edad Antigua. La Iglesia en el mundo grecorromano*, en ID. – R. GARCÍA VILLOSLADA – F. J. MONTALBÁN (BAC 54), Madrid: Católica 1964, 666, s'estableix una espècie de parèntesi històric entre els concilis d'Il·líberis (303) i el III de Toledo (589), lleument compensat per Pacià, Juvencus i Prudenci (†405), 438. Les pàgines 665-698 mostren «la Iglesia visigótica en su mayor apogeo». No és històricament creïble que una època de tanta esplendor brotàs de si mateixa sense una etapa de gestació, com tampoc no correspon a la realitat que, en el món hispànic, no hi hagués més creació artística que la que aparegué amb «el arte cristiano visigodo», 820-828. Per a convèncer-se del contrari, vegeu el brillant capítol de P. DE PALOL SALELLAS, «III Arte y arqueología», en *Historia de España*, R. MENÉNDEZ PIDAL (ed.), III*: *España Visigoda: La monarquía. La cultura. Las artes*, J. M. PÉREZ-PRENDES – J. M. RUIZ ASENCIO – C. CODOÑER MERINO – P. DE PALOL SALELLAS – F. J. LEÓN TELLO, Madrid 1991, 271-428, especialment 294, 298, 300-302.

124. Utilizam aquest terme, ja que, quan estudiam el segle VI, no podem caure en l'anacronisme de prescindir de l'espai que actualment ocupa Portugal. De la mateixa manera, no hauríem d'ometre tampoc certes al·lusions a Mauritània Tingitana, província de la diòcesi civil tardoantiga d'Hispània. Prenem aquesta opció, encara que no sigui més que per precisar que la divisió provincial romana no va ser calcada exactament per la creació de l'estructura metro-

tat territorial d'Hispania, que suposa García Moreno, atès que la fragmentació territorial s'hauria realitzat en les regions meridionals, cap a les quals s'hauria aproximat l'eventual creació del vicariat a la inexistent seu il·licitana, mentre que, segons l'autor, en les terres de la Tarraconense conservaria la seva vigència el vicariat d'Arle.¹²⁵ La correspondència de *Consentius* confirma la relativa estabilitat de la Tarraconense, que ja va ser observada per Pere de Palol,¹²⁶ la qual cosa, per a nosaltres, seria un antecedent que permetria de suposar que l'organització metropolitana es manifestàs primerament a Tarragona, ja en els primers decennis del segle v, la qual cosa va tenir un relleu al començament del segle vi, com mostrarem tot seguit.

3. EL VICARIAT DE LA SEU DE TARRAGONA, ENCOMANAT AL METROPOLITÀ JOAN (517-519)

Si retornem a la documentació del papa Hormisdas, començarem per escatir-ne el contingut, abans d'esbrinar altres qüestions. La tradició de les tres recensions de la *Hispana*, la *Isidoriana*, *Juliana* i la *Vulgata* porta invariablement les decretals,¹²⁷ però difereix de la tradició que va conèixer Baronio, la validesa de la qual han reconegut Flórez, Tejada Ramiro, etc. Les decretals d'Hormisdas, en la *Hispana* figuren entre els números 91 a 97, entre les quals s'intercala la núm. 95 *Ad Epiphanium*, que és aliena a la sèrie. També canvia l'ordre entre les quatre lletres adreçades a Joan de Tarragona, passant l'última, *Vota nostra*,¹²⁸ al primer lloc, quan és la més tardana. No obstant això, les decretals de Símmac i d'Hormisdas no figuren en les fonts de la *Hispana*, conegudes com la *Dionisiana* i l'*Eptome*.¹²⁹ Les esmentades decretals, dins un bloc de catorze, troben la justificació de la inclusió llur en la *Hispana* en el fet

---

politana eclesiàstica hispànica. Vegeu, a més, el que vam dir en AMENGUAL I BATLE, «*Ubi pars Graecorum est*», 88-90.

125. GARCÍA MORENO, «Problemática de la iglesia hispana durante la supremacía ostrogoda (507-549)», 155.

126. P. DE PALOL, «Catalunya del món antic al medieval», en M. GRAU – O. POISSON (eds.), *Estudis rossellonesos dedicats a Pere Ponsich. Miscel·lània d'arqueologia, d'història de l'art del Rosselló i de la Cerdanya*, Perpinyà: Le Publicateur 1987, 139-144. Vegeu, també, F. UDINA MARTORELL, «La Tarraconense y la Narbonense en la época del III Concilio de Toledo», en *Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989*, Toledo: Arzobispado de Toledo 1991, 641-657, esp. 646-647.

127. MARTÍNEZ DíEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 215.

128. *Ibid.*, I, 215.

129. *Ibid.* I, 297 i 301.

que els seus destinataris eren bisbes hispans. Així ho explica un dels seus prologuistes quan justifica la seva inserció en la *Hispana* pel fet de ser adreçades als bisbes d'Hispania:

Sedis apostolice praesulum constituta que ad fidei regulam vel ad ecclesiasticam pertinent disciplinam in hoc libro diligenti cura collecta sunt ita ut singulorum pontificum quodquod decreta a nobis repperta sunt.¹³⁰

Arriba el moment de restituir l'ordre cronològic a les sis cartes del papa Hormisdas (20-07-514 / 07-08-523).¹³¹ Les quatre primeres responen a comunicacions que li havia fet arribar *Ioannes* de Tarragona:

Ad Joannem Tarraconensem (02-04-517), *Fecit dilectio tua*.¹³²

Ad universos episcopos Hispaniae (02-04-517), *Benedicta Trinitas*.¹³³

Ad omnes episcopos Hispaniae (02-04-517), *Inter ea quae notitiae*.¹³⁴

Ad Joannem Tarraconensem (00-08-519), *Vota nostra*.¹³⁵

Ad Sallustium Hispalensem Episcopum (post 30-11-520), *Suscipientes plena*.¹³⁶

Ad episcopos Baeticae provinciae (post 30-11-520), *Quid tam dulce sollicito*.¹³⁷

Schäferdiek ha registrat aquesta sèrie, amb la particularitat, ja assenyala-da, que les quatre primeres cartes de Hormisdas van ser adreçades a l'inexistent *Ioannes* d'Elx. Malgrat això, ens interessen més les seves observacions sobre aquesta relativament àmplia sèrie d'epístoles d'Hormisdas, adreçades als bisbes hispans. Anota Schäferdiek que cap d'aquestes cartes no figura en la *Collectio Avellana*, en la qual es conserva un llarg repertori de la correspon-dència d'aquest papa. No entrem en el debat sobre com es van transmetre aquestes epístoles.

130. MARTÍNEZ DÍEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 300-301.

131. En general, i tot reconèixer la figura de *Ioannes* de Tarragona, cf. E. A. THOMPSON, *Los godos en España*. (El Libro de bolsillo, 321), Madrid: Alianza 1971, 58-59 (trad. per J. FACI, de *The Goths in Spain*, Oxford: University Press 1919).

132. JAFFÉ, 786 (496); MANSI, *Conciliorum*, 8,29-430; PL 63,421-423; 84,819-820.

133. JAFFÉ, 787 (497); MANSI, *Conciliorum*, 8,430-433; PL 63,423-425; 84,819-822.

134. JAFFÉ, 788 (498); MANSI, *Conciliorum*, 8,467-468; PL 63,459-460; 84,823.

135. JAFFÉ, 828 (537); MANSI, *Conciliorum*, 8,478; PL 63,470; 84,817-820. Observau que és aquesta carta la que porta la falsa intitulació de *Ioannes* de Tarragona, com si fos d'Elx o bisbe malacità, o Milità, etc.

136. JAFFÉ, 855 (510); MANSI, *Conciliorum*, 8,433-434; PL 63,425-426; 84, 827-828.

137. JAFFÉ, 856 (511); MANSI, *Conciliorum*, 8,478-479; PL 63,470-471; 84, 827-828

La carta 24, *Fecit dilectio tua*,¹³⁸ va ser enviada amb data del 2 d'abril del 517, pel papa mitjançant el diaca tarraconense *Cassianus*, que hauria acompanyat el seu bisbe en el viatge a Itàlia, del qual s'alegrava Hormisdas. Probablement *Ioannes* es va adreçar a la cort de l'ostrogot Teodoric per dilucidar assumptes que desconeixem, i alhora enviaria el seu diaca a Roma perquè exposàs una sèrie de qüestions que li confiava per escrit. Hormisdas manifestava la seva esperança de poder gaudir un dia de la presència del metropolità tarraconense. En efecte, li ponderava que res no era tan dolç per a *Ioannes* com tractar els seus fidels, res tan agradable a Déu com fer retornar del seu error els esgarriats. Després d'aquestes al·lusions personals, Hormisdas expressava que *Ioannes* mereixia l'afecte dels cristians per la seva fidelitat a les normes catòliques i a les dels Pares. En conseqüència, li confia la missió de restaurar en les esglésies *hispanienses*¹³⁹ la disciplina antiga: *remuneramus sollicitudinem tuam, et servatis privilegiis metropolitanorum vices vobis apostolicae sedis eatenus delegamus*.¹⁴⁰ Es dedueix que a Hispània es donaven situacions d'heretgia, oposades a la confessió catòlica, en evident al·lusió a la confessió arriana dels visigots.

Cassianus havia fet present al papa la informació que alguns clergues grecs tornaven a la comunió catòlica, a mesura que es cicatriçava el cisma d'Acaci.¹⁴¹ La quarta carta, *Vota nostra charitatem*, tanca aquesta correspondència amb la comunicació exultant del retorn de les esglésies orientals, encapçalades per la de Constantinoble. *Ioannes* de Tarragona ha de comunicar aquest goig d'Hormisdas als altres bisbes, s'entén d'Hispània.¹⁴² Per tant,

138. MANSI, *Conciliorum*, 8, cols. 429-430, PL 63,421 i 84,819-820.

139. Hormisdas, *Ep. 24, ad Ioannem Tarraconensem*, PL 63,422 i 84,819: «sperans ut prorogatis generalibus ad Hispanienses ecclesias constitutis, super his quae aut negligentius aut irreligiosius fiunt, ecclesiasticis disciplinis congruentia sanciamus.»

140. Hormisdas, *Ep. 24, ad Ioannem Tarraconensem*, PL 63,423 i 84,820: «Et quia per insinuationem dilectionis tuae hujus nobis est viae patefacta providentia remuneramus sollicitudinem tuam, et servatis privilegiis metropolitanorum vices vobis apostolicae sedis eatenus delegamus, ut inspectis istis, sive ea quae ad canones pertinent, sive ea quae a nobis sunt nuper mandata, serventur, sive ea quae de ecclesiasticis causis tuae revelationi contigerint, sub tua nobis insinuatione pandantur. Erit hoc studii ac sollicitudinis tuae, ut talem te in his quae injunguntur exhibeas, ut fidem integritatemque ejus, cujus curam suscipis, imiteris.»

141. Hormisdas, *Ep. 24, ad Ioannem Tarraconensem*, PL 63,422 i 84,819-820: «Salutantes igitur caritatem qua jungimur, per Cassianum diaconum tuum significamus, nos direxisse generalia constituta, quibus vel ea quae juxta canones servari debeant competenter ediximus, vel circa eos qui ex clero Graecorum veniunt, quam habere oporteat cautionem, sufficienter instruximus.» Vegeu els comentaris sobre la puresa de la fe de *Ioannes*, en *Colección de cánones de la Iglesia Española*, II, GONZÁLEZ-TEJADA Y RAMIRO, 1002.

142. Hormisdas, *Ep. 64, ad Ioannem Tarraconensem*, PL 84,819-820: «Ea vero, quae significare curavimus, in eorum sacerdotum qui fraternitati tuae vicini sunt curabis perferre notitiam,

aquesta decretal mai no pot precedir les anteriors, algunes de les quals es refereixen a la durada de l'esmentat cisma.

Antonio Ariño ha recordat:

El Papa Hormisdas al nombrar a Juan, metropolitano de Tarragona, Vicario Apostólico, envía dos Cartas decretales a todos los Obispos españoles.¹⁴³

Se refereix, en primer terme, a la *Benedicta Trinitas Deus noster*, adreçada als bisbes d'Hispania,¹⁴⁴ carta que també hauria estat datada el 2 d'abril de l'any 517, segons la qual *Ioannes*, bisbe de Tarragona i no de Constantinooble,¹⁴⁵ havia comunicat al papa Hormisdas la situació en què es trobaven les esglésies hispàniques,¹⁴⁶ a causa de la petició de preveres orientals, que demanaven ser admesos a la comunió eclesial, quan declinava el conegut cisma d'Acaci (484-519), que, tot i no defensar el monofisisme, s'allunyava del concili de Calcedònia (451). En efecte, el metropolità *Ioannes* de Tarragona havia informat Hormisdas sobre les qüestions esmentades, i sobre altres tres que reben complerta solució en la resposta papal. La primera afecta el procés que ha de precedir l'ordenació dels bisbes, *sacerdotes, antistites*,¹⁴⁷ no entra directament en l'ordenació dels preveres, si bé es dedueix el rebuig de tota simonia, quan precisa: «Si nulla sint in templis emptionum semina, nulla erunt fomenta discordiae; sed, regnante caritate, sub illa quam nobis promisit Deus et retribuit pace vivatur.»¹⁴⁸ Pel que sembla, es donaven casos en què no hi havia precedit un discerniment que permetés apreciar una vida exemplar consolidada.

En segon lloc, reitera la prohibició de la simonia, de manera que ningú no sigui ordenat bisbe pel fet que hagi pagat una quantitat per a ser-ho. Cita expressament el cas de Simó el Mag (Act 8,9-24). Si es respecten les atribu-

---

ut et ipsi de effectu tantae rei gratias nobiscum caelestis misericordiae beneficiis referre non cessent.» Com hem indicat anteriorment, aquesta carta no figura en l'altra sèrie publicada en el vol. 63, sinó que es recull, més endavant, segons la seva cronologia, col. 470.

143. A. ARIÑO ALAFONT, *Colección canónica hispana*, 98. De la mateixa opinió és A. SOBERANAS, «Tarragona», *Diccionario de Historia eclesiástica de España*, 4 (1975) 2527-2531, esp. 2527 i 2530. S'expressa de manera semblant en «Tarragona», dins *Diccionario d'història eclesiàstica de Catalunya*, 3 (Barcelona 2001), 502-505, especialment 502. Amb prou fonament creiem que l'article el va redactar el nostre recordat amic Salvador Ramon i Vinyes, autor del següent, sobre la catedral.

144. MANSI, *Conciliorum*, 8, cols., 430-433, PL 63, 423 i 84,823.

145. Aquesta observació la trobam a JAFFE, *Regesta*, I, 788 (498).

146. DOMÍNGUEZ DEL VAL, «Juan de Tarragona», en *DHEE*, 2 (1972) 1251.

147. PL 63,424 i 84,821.

148. *Ibid.*, 425 i 84,822.

cions dels metropolitans, si s'inspiren en les Escriptures i en les regles dels sants Pares, aquesta xacra es curarà.¹⁴⁹

Conclou amb una tercera instrucció, segons la qual, units en oració, els bisbes s'han de reunir dues vegades l'any, en el concili diocesà, «per parochias singulas». Aquí, *parochia* conserva el significat de bisbat. Els bisbes són designats com a «Spiritus sanctus cultores suos», en clara sintonia amb Ac 20,28. La sinodalitat ajuda a tractar els problemes de l'Església, a lloar unànimement Déu i també és un preventiu contra les desviacions.¹⁵⁰ En cas d'impossibilitat, o per raons imprevistes, es reunirà el sínodo almenys un cop l'any, encara que no hauria de ser així.¹⁵¹

Acaba la carta amb una exhortació a la fidelitat a Déu i a la doctrina apostòlica.

La segona carta a la qual al·ludeix Ariño és la *Inter ea quae*, adreçada als «Dilectissimis fratribus universis episcopis in Hispania consistentibus Hormisda».¹⁵² No la llegim tampoc en la PL 63. Probablement es va enviar amb l'esmentada *Vota nostra charitatem*. La dissociació entre ambdues pot ser un indici més de maniobres que desconeixem. En efecte, sembla que, com succeeix amb el primer grup de cartes, la primera va adreçada nominalment a metropolità *Ioannes*, i la segona a tots els bisbes d'Hispania; així succeeix en el segon. Ambdues missives regulen l'admissió a la comunió dels clergues grecs, amb la qual es va superar el cisma d'Acaci. Per tant, ambdues són de l'any 519.

Segons Martínez Díez, aquestes decretals es conservarien en col·leccions hispanes, de les quals les hauria preses el compilador de la *Hispana*, que seria sant Isidor de Sevilla, precisant que, amb el segle VII, es tanca l'etapa de la seva conformació, de manera que ja no hi haurà més afegits.¹⁵³ Una mostra d'aquestes col·leccions es conserva en el manuscrit de París, B. N. 10.741 (*olim Supl. Lat. 205*), ff. 89r-97r, «que un corto apéndice añade a la Dacheriana siete Decretales», d'entre les quals apuntam les que ens atenyen:

Inter ea, quae notitiae, Hormisdas a los obispos de España (núm. 94). «*Quid tam dulce*, Hormisdas a los obispos de la Bética (núm. 97).»¹⁵⁴

149. *Ibid.*, 424-425 i 84,821-822.

150. *Ibid.*, 425 i 84,822.

151. *Ibid.*, 425 i 84,822.

152. PL 84,823. Porta el número XCII.

153. MARTÍNEZ DÍEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 304-325.

154. *Ibid.*, 303, nota 6.

Amb tot, sobre l'opinió de Martínez Díez, segons la qual només dues decretales van ser adreçades a Tarragona, hem de puntualitzar que les dues que atribueix a Joan d'Elx es van dirigir a Joan de Tarragona. Per tant, són quatre les enviades al metropolità de Tarragona. De les catorze que suma, set van ser trameses a bisbes de la Bètica (79, 83, 95, 97, 99, 100, 101),¹⁵⁵ sis a diversos metropolitans de Tarragona (2 a Ascani i quatre a *Ioannes*),¹⁵⁶ una al rei Recared (102). Per tant, el predomini real de les cartes adreçades als bisbes de la Bètica queda rebaixat, cosa que no impedeix que Martínez Díez consideri amb fonament que la font de les Decretals, de la qual va beure el compilador de la *Hispana*, prové de la Bètica o, més particularment, de Sevilla.¹⁵⁷

En total, disposam de dues cartes adreçades al metropolità de Tarragona, *Ioannes*, la *Fecit Dilectio* i la *Vota nostra charitatem*, i dues adreçades a l'episcopat hispà, *Benedicta Trinitas* i la *Inter ea quae*, en les quals el papa esmenta la gestió de *Ioannes* i el seu nom. Hem al·ludit també a la carta d'Hormisdas al metropolità de Sevilla, *Sallustius*, comissionat com a vicari a les províncies Bètica i Lusitània.¹⁵⁸

4. ELS CONCILIS DE LA TARRACONENSE DEL SEGLE VI

No tenim constància de quants clergues grecs van demanar l'admissió a la unitat catòlica quan se va tancar el cisma d'Acaci. Però, com a fruit de la carta del papa Hormisdas, podem comptar amb una petita sèrie de reunions conciliars a Tarragona¹⁵⁹ i a la Tarraconense. No ens consta que es reunissin els sínodes a cada bisbat segons el ritme marcat per Roma, dues vegades l'any, ni tan sols sembla que es reunissin anualment. Va succeir com, més tard, a l'edat mitjana, quan rarament es van convocar els concilis i sínodes anualment. Diríem que sembla que el metropolità *Ioannes* va inspirar el papa, ja que havia convocat concili provincial el novembre del mateix any 516. En el proemi de les seves actes s'avancen els motius que va donar Hormisdas en la seva

155. Les tres darreres varen ser dirigides a Leandre de Sevilla.

156. Dues van ser enviades amb l'objectiu que arribassin a tots els bisbes d'Hispania (les 93 i 94). No sabríem a quina decretal es refereix, quan, a la 302, n'atribueix una al metropolità de Braga.

157. MARTÍNEZ DÍEZ, *La Colección Canónica Hispana*, I, 304.

158. PL 63,425-426 i 84,827-428. En el primer cas porta el núm. XXVI, i en la segona versió va numerada amb el núm. XCIV.

159. Concili I de Tarragona, de l'any 516, VIVES, *Concilios*, 34-38.

carta als bisbes d'Hispania, com era l'obediència a la tradició dels Pares.¹⁶⁰ Els temes tractats van poder ser els que, en bona part, inspiraren l'esmentada carta. Efectivament, s'insisteix en l'obligatorietat d'assistir al sínode, tant per part dels preveres com per part d'alguns laics. Encara que no tracti directament de la simonia, el concili va prevenir contra el comerç i la usura dels clergues. No van faltar les normes sobre la litúrgia i el monacat.

La sèrie conciliar de la Tarraconense és la més continuada a Hispania durant el segle VI. Ens referim al concili de Tarragona (516), seguit pel de Girona, l'any 517.¹⁶¹ Més tard, hom va convocar el de Barcelona, l'any 540,¹⁶² i el de Lleida, celebrat l'any 546.¹⁶³ Aquest acostament al Pirineu és un indicatiu de la puixança de les esglésies d'aquesta zona. Potser un indicatiu més el trobem en el II Concili de Saragossa (any 592)¹⁶⁴ i en el que es va reunir a Osca l'any 598,¹⁶⁵ que fou seguit a Barcelona l'any següent.¹⁶⁶ Entrat ja el segle VII, amb l'any 614 es clou l'etapa conciliar tarraconense, amb el concili d'Ègara.¹⁶⁷ El III Concili de Saragossa va ser convocat i es va reunir l'any 691,¹⁶⁸ després del quinzè concili toledà. Les circumstàncies havien canviat notablement. La monarquia s'havia consolidat a Toledo, independentment de les usurpacions i magnicidis que es practicassin. La llibertat de l'Església, sobretot des de la conversió de Recared al catolicisme, era incomparablement més restringida que en temps del regne de Tolosa. D'aquesta manera, el concili de València del 549 és el darrer dels concilis hispànics reunits amb total llibertat dels bisbes.

Amb el III Concili de Toledo (589) el protagonisme havia passat gairebé exclusivament al rei, de manera que en les actes cesaraugustanes, al cap d'un segle, és a dir, l'any 691, ni tan sols hi consten les signatures dels bisbes. Més que aquesta excepcional omissió observam com, en la presentació dels concilis toledans, és quasi invariable l'esment de la voluntat i dels projectes del monarca del moment. Ara bé, la voluntat reial, a partir de l'any 589, és proposada en els concilis independentment de la seu episcopal en què fossin reunits. També aquesta mediatització reial és característica dels concilis cele-

160. FONTAINE, «B. Erneuerung des kirchlichen Lebens auf der Iberischen Halbinsel: Synodale und literarische Aktivitäten», 400.

161. Año 517, VIVES, *Concilios*, 39-41.

162. *Ibid.*, 53-54.

163. *Ibid.*, 55-60.

164. *Ibid.*, 154-155.

165. *Ibid.*, 158.

166. *Ibid.*, 159-161.

167. *Ibid.*, 162.

168. *Ibid.*, 475-481.

brats a Braga, en els quals el manament reial dels sueus era exprés.¹⁶⁹ La mentalitat segons la qual els reis, esdevinguts catòlics, es convertien en conductors de la vida de l'Església és patent tant en els reis sueus com en els visigots, a tall d'herència dels emperadors tardoromans. És un dels preus de la nova mentalitat, que era la dominant en l'imperi romà, que coneixem com a bizantí.

Tot i això, retornant a l'època del regne de Tolosa i als primers decennis del pas cap a Toledo, no podem assegurar que aquella continuïtat en la celebració conciliar tarraconense depengui de la decretal d'Hormisdas. Sigui com sigui, la realitat conciliar de la Tarraconense històricament ha estat de les més brillants a Hispània i, en la fase diguem-ne del regne de Tolosa, són *Ioannes* de Tarragona i els seus successors els promotors de la vida de l'Església i de la sinodalitat episcopal. La monarquia goda es consolidava, i encara era arriana, i no ocupava llocs que consideram episcopals. Amb la conversió al catolicisme començà l'etapa de la subjugació episcopal als reis. I certs silencis dels bisbes no es degueren solament a la seva consciència episcopal, sinó també al seu servilisme envers els monarques visigots.

5. LA INTERPRETACIÓ DE LA CORRESPONDÈNCIA PAPAL AMB ELS BISBES HISPANS DEL SEGLE VI

Quant a la manera com s'han entès aquests documents, afegim que, senzillament, no acabam de veure com Fernández Alonso pogué assegurar que la carta d'Hormisdas al bisbe *Ioannes*, de l'any 519, anava adreçada al bisbe homònim d'Elx.¹⁷⁰ Vives se sumà a aquests historiadors amb una crítica al que havia expressat Ursicino Domínguez del Val, a favor que el papa s'adreçava a *Ioannes* de Tarragona.¹⁷¹ En efecte, Vives prengué les informacions de la *Hispana*, quan optava per l'edició de Thiel, mentre que Domínguez del Val llegia la versió que duu el volum de la PL 63, que ens sembla el més correcte. Més encara, cap índex no apunta que Hormisdas comissionàs un bisbe *Ioannes* d'Elx, ni podia indicar-ho perquè ni la seu ni, coherentment, un bisbe així

169. *Ibid.*, I Concili de Braga (561), sota influx d'Ariamir; 78, II Concili de Braga, amb assemblea reunida sota el manament del monarca, «praeceptione praefati regis [...] ut per ordinationem domini gloriosissimi filii nostri regis».

170. FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral*, 235. VIVES, «Elche», *DHEE*, 1 Suplemento (1987), 268-269.

171. VIVES, «Elche», en *DHEE*, 1 (Suplemento), (1987) 269.

existien a Elx. D'aquí que s'oposí a Emili Morera i Llauradó¹⁷² i, especialment, a Ursicino Domínguez del Val,¹⁷³ perquè sostenen que el vicariat correspongué a *Ioannes* de Tarragona.¹⁷⁴

Villanúño, Fernández Alonso, García y García i Llobregat insisteixen en el caràcter personal de la comissió vicarial, la qual no anava vinculada a la seu. Una de les raons de fons és que el bisbe d'Elx no era metropolità, i per això el papa li demanava que havia de respectar la jurisdicció dels metropolitans. Però creiem que la millor interpretació és la contrària, ja que una semblant

172. E. MORERA Y LLAURADÓ, *Tarragona cristiana*, I, Tarragona 1897, 160.

173. U. DOMÍNGUEZ DEL VAL, «Juan de Tarragona», dins *DHEE*, 2 (1972) 1251.

174. Sobre aquest personatge, vegeu Ae. HÜBNER, *Inscriptiones Hispaniae christianae*, Bero-lini: G. Reimer 1871, n.º 413, làpida transcrita per F. FITA, «VI. "Epigrafía cristiana de España". Nueva obra de Hübner. Epitafios de San Victoriano abad, Juan y Sergio arzo-bispos de Tarragona, y Justiniano obispo de Valencia», *BRAH* 37 (1900) 514-518; Id., «La cristiandad baleárica hasta finales del siglo VI», *BRAH* 64 (1914) 547-549. 548. Flórez i D. Emilio Morera han deixat plasmat com en l'episcopologi de Tarragona, aquesta gran metròpoli al llarg de mig segle (anys 469-519), va ser regida per *Ioannes*, prelat admirable, com llegim en el seu epitafi, segons transcripció de J. VIVES (ed.), *Inscriptiones cristianas de la España romana y visigoda* (Monumenta Hispaniae Sacra. Serie patristica, II. Biblioteca Histórica de la Biblioteca Balmes), Barcelona: CSIC, 1969, 83. La traducció és de Fita:

Te Joannem Tarraco coluit mirificum vatem,
Tuosque in hoc loco in pace condidit artus.
In te libra moruro, in te modestia tenuit regnum;
Nitens eloquio mitissimo pollebas in corde,
Gerens curam pauperum, pietate preditus ampia;
S(an)c(tu)s namque vita, fide magnificent(i)us ipsa
[Ap]paruit cunctis pergens ad premia Xpi (3).
Tuum nempe nomen tuamque dulcissimam mentem
Laudabunt posterī, numquam abolenda per evum.
Menta preconii adtollunt facta per s(e)clis.
Denis equam libram [tenens r]emeantibus lustris
Rector doctorque prefuit monacis et populis,
Octies denos vita peragens feliciter annos (4).

(A ti ¡oh Juan! prelado admirable veneró Tarragona, y á este sepulcro confió tus restos mortales, que descansan en paz. En ti reinó la moderación, la equidad, reina de las costum-bres. Tu brillante palabra, tu mansedumbre dulcísima, extasiaba los corazones, y no menos los arrebatava aquella tu gran piedad y aquella tu limosnera misericordia en favor de los desvalidos. Santo en toda tu vida, y sobre todo magnánimo en defender, conservar y propa-gar la católica fe, apareciste á todos los que te vieron en el trance postrero partir allá donde Cristo premia la virtud con eterna gloria. Tu nombre, tu alma dulcísima, preconizarán los siglos que han de venir, y serán prolongado eco de tus obras y méritos memorables. Diez lustros sostuvo su diestra las rectas balanzas de la justicia, rigiendo y enseñando como prelado y obispo á los monjes y á los pueblos; y su vida felizmente alcanzó hasta la edad de ochenta años.)

excepció l'havia d'observar qualsevol comissionat, fos o no metropolità. En la hipòtesi que el bisbe designat com a vicari no fos metropolità, la clàusula esmentada, que mana que aquest encàrrec no havia lesionar els drets dels metropolitans, no hauria estat ni lògica ni aplicable. La lògica faltaria perquè, pel sol fet de no ser metropolità, ja trencaria l'ordre jeràrquic, encomanant-li tasques metropolitanes i suprametropolitanes. I la clàusula no seria aplicable perquè no és possible demanar respecte als metropolitans imposant-los l'autoritat d'un que els és inferior.

Afegim-hi que la seu episcopal d'Elx ni existia. Aleshores comprovam que tots els vicaris que coneixem a Hispània, dels segle v-vi, eren bisbes metropolitans. Per tant, no es tractava, com llegim, que

en la elección de su Vicario no tenían los papas en cuenta el rango en la organización jurídica y disciplinar, sino más bien el prestigio y la virtud personales.¹⁷⁵

Ara bé, l'argumentació fluïxeja, car el mateix autor mostra com els documents romans adverteixen els vicaris que les seves comissions no han de perjudicar els drets dels metropolitans. Doncs bé, ¿com un suposat bisbe d'Elx podia haver exercit missions vicarials sense retallar les del seu metropolità? En canvi, *Ioannes*, metropolità de Tarragona, podia lliurement comunicar als altres bisbes, metropolitans inclosos, unes directrius romanes, que havien de tenir presents. Enmig de tot, era el metropolità de la seu més antiga en aquest rang.

Aleshores, consideram que va ser el bisbe *Ioannes*, com a metropolità de Tarragona, el que va rebre la missió del bisbe de Roma, Hormisdas. *Ioannes*, a més de tenir aquesta autoritat canònica hi afegia el seu prestigi, la memòria del qual va quedar perpetuada en una inscripció que el recorda com a abat i home de paraula brillant i de costums exemplars.¹⁷⁶ Hormisdas esmenta el

175. FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral*, 235.

176. HÜBNER, *Inscriptiones Hispaniae christianae*, n.º. 413, transcrita per Fita i reproduïda en la nota 174.

viatge fet a Itàlia,¹⁷⁷ a la tornada del qual, indica Domínguez del Val, hauria convocat el concili de Girona de l'any 517.¹⁷⁸

Els autors, especialment els espanyols, han considerat lloable la vida de l'inexistent bisbe *Ioannes* d'Elx, i no li han escatimat els elogis. Per la nostra part, ens correspon reconèixer-los i, a més, sumar-los als que la mateixa epigrafia ha perpetuat, però dirigits a l'històric i conegut *Ioannes* de Tarragona, almoïner, propagador de la fe catòlica, promotor i mestre del monacat i president de diverses celebracions conciliars.

CONCLUSIÓ

Amb les disquisicions precedents, en part, intentam reflectir la normativa canònica vigent en el segle VI sobre l'estructura metropolitana i sobre la praxi de la creació de la figura dels vicaris papals. Aquests van rebre uns encàrrecs més ambiciosos que reals. L'exercici de les seves comissions era inviable, per manca de recursos personals i per la carència d'una intendència adequada, a més del fet que les vies de comunicació eren poc practicables.

Hem ressaltada la importància que té la mateixa situació geogràfica de les seus episcopals hispanes, que necessàriament miren a Orient. Des d'allí va arribar el cristianisme i des d'allí es rebien les influències doctrinals i canòniques. Oblidar aquesta dependència històrica ha conduït a crear bisbes inexistents, com Joan d'Elx, i vicaris papals al marge de tot dret i sense recursos per a exercir la seva missió, que, si més no, hauria estat extracanònica. L'exercici d'una extensa missió com la de vicari papal no s'improvisa. El vicari ha de disposar d'una infraestructura administrativa i d'una capacitat per a comunicar-se. No basta una voluntat papal per a fer efectiu un vicariat.

Si resumim el que ens diuen les informacions comprovades, direm que l'existència del bisbat d'Elx ens consta des de l'any 633 fins a la segona meitat del segle IX. Per tant, és posterior a les comissions papals de l'any 517; però no

177. ORLANDIS, «El Primado Romano en Hispania durante la Antigüedad Tardía», 21-23, defensa el vicariat del bisbe d'Elx, en la qual cosa consider que he de dissentir, per les motivacions adduïdes. També creiem que textualment no és tan clar que els registres que porta Jaffé, que hem citat, condueixin just a veure *Ioannes* bisbe d'Elx com a destinatari de les cartes del papa Hormisdas, ans més tost inciten a atribuir-les com a adreçades al metropolità de Tarragona. I, modestament, pensam que no seria sobrer recórrer a l'edició no perfecta, però que duu el text complet, com és la de Migne, essent així que la carta que més ens interessa, la 24, no figura en la *Collectio Avellana*, ni tampoc l'ha editada críticament el *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* de Viena.

178. DOMÍNGUEZ DEL VAL, «Juan de Tarragona», 1251.

va ser de durada tan escadussera com hom ha pensat. Tot i això, deixam com a adquirit que cap bisbe d'Elx no va exercir cap mena de vicariat papal, entre altres raons perquè la comissió del papa Hormisdas al bisbe *Ioannes* va tenir lloc més d'un segle abans que consti l'existència d'aquest bisbat.

Precisem, per tant, que la teoria que els historiadors han aixecat per diferenciar el vicariat personal de *Ioannes* d'Elx al marge dels vicariats lligats a les seus metropolitanes, és buida de fonament, a més de no correspondre's amb la praxi dels papes, que normalment actuaven mitjançant els bisbes de les seus més prestigioses.

Afegim-hi que la proximitat de la seu il·licitana al mar no és tanta que la fes un nucli de comunicacions solvent perquè el seu bisbe pogués exercir, des d'allà, una funció vicarial per a les esglésies hispanes. Els papes no eren privats de sentit pràctic, tot i que les pretensions jurisdiccionals pertanyien més al món de les ambicions que al de les possibilitats. Hormisdas, com els papes anteriors, tenia un ideal de l'exercici del primat irrealitzable en els assumptes disciplinaris. Arribar a una comunió definida en la fe, si més no en la llarga durada, ho aconseguien. D'aquí que els vicariats van ser no sols efímers sinó que la successió dels encàrrecs i la multiplicació de les seus metropolitanes que van ser comissionades són una fefaent demostració que la realitat no es corresponia amb la voluntat papal de transmetre directrius a unes esglésies que eren implantades en una àmplia zona geogràfica.

Hem de precisar que la província eclesiàstica Cartaginense, en la qual *Ioannes* d'Elx suposadament hauria suplantat el propi metropolità, va tenir escassa rellevància, la qual cosa va facilitar que el bisbe de Toledo pogués iniciar la seva carrera absorbint funcions que abans exercia la seu de Tarragona, i sobretot pogué marginar la de Cartagena, especialment quan va comptar amb el suport dels reis visigots, molt abans que passassin al catolicisme.

Per la seva banda, la seu de Cartagena mai no va tenir jurisdicció sobre les esglésies de les illes Balears. Ursicino Domínguez del Val i altres historiadors ajuden a ressaltar que Licinià de Cartagena podia no ser encara bisbe quan va contestar a la consulta de Vicenç, bisbe d'Eivissa, sobre la qüestió de la Carta del Cel. En realitat, cap expressió d'aquesta epístola no conté termes jurídics, per la qual cosa prenem nota que Licinià responia a un bisbe en qualitat de teòleg. Oblidar que els teòlegs tenen una funció en l'Església pot desvirtuar la valoració de l'obra d'Orígenes, o desconèixer la correspondència de sant Jeroni, consultat per sant Agustí sobre temes bíblics o sobre qüestions tan fonamentals com la de l'origen de l'ànima.

Quant a l'abast territorial, solament les comissions papals adreçades a *Eumerius* i a *Ioannes* de Tarragona tingueren com a espai tota la Hispània peninsular, o, com diu Hormisdas, les Hispànies. La rebuda per *Zeno* de Sevilla no feia més que confirmar la seva representació dins la pròpia província, Bètica, mentre que la que posteriorment va ser confiada a *Sallustius* ampliava l'espai, no solament de la seva província, la Bètica, ans també havia de representar el bisbe de Roma en Lusitània. Aquesta diferència, si més no per altres motius, almenys deguts a la confusió que hem assenyalat, no l'han observada els historiadors dels vicariats hispans, tot i que fa de la seu de Tarragona l'única que tendia cap a un exercici d'una incipient primacia a Hispània, condició que no es referia a cap altra de les seus metropolitanes que hi havia.

Si no hi ha relació de causa efecte entre les motivacions que llegim en la carta *Benedicta Trinitas Deus* i el proemi del concili de Tarragona de l'any 516, presidit pel metropolità *Ioannes*, almenys hi ha una certa coincidència en l'apel·lació a la tradició dels Pares pel que fa a la restauració de la disciplina eclesiàstica. Més encara, és a partir d'aquest concili i de l'esmentada decretal del papa Hormisdas que s'observa la major freqüència sinodal a la Tarraconense. Es tracta d'un motiu més per a confirmar el protagonisme de l'esmentat metropolità. En les altres províncies eclesiàstiques no sembla que la invitació papal tingués una ressonància semblant, ja que no consta la celebració conciliar fins passats molts anys, a València. Per això, no arribam a veure la incidència que s'atribueix a un suposat vicariat, amb abast transpirinenc, de Cesari d'Arle. La documentació avala el programa de *Ioannes*, conciliarment establert, en tot cas confirmat per Hormisdas. La seu episcopal de Tarragona, a més de presentar els protomàrtirs coneguts d'Hispània, en el bisbe sant Fructuós i companys màrtirs (258), també és la primera a ser reconeguda i anomenada com a metropolitana en els seus bisbes *Eumerius* (385)¹⁷⁹ i *Titianus* (419),¹⁸⁰ la qual cosa fa que el papa Hormisdas (517) confii funcions de vicari papal a *Ioannes* de Tarragona, home de gran prestigi. És una triple prioritat, que mereix un estudi més acabat.

Afegim que són molts els mèrits del metropolità tarraconense que fan de *Ioannes* un dels personatges més eminents de l'Església hispana en l'antigui-

179. O. ENGELS, «Tarragona», en *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9 (1964) 1301-1302: *Himerius* (†385) erscheint als Metropolit der Hispania Citerior. En la tercera edició, el mateix autor, s. v., 9 (2006) 1269-1271, no al·ludeix a aquesta funció.

180. ENGELS, «Tarragona», en *Lexikon für Theologie und Kirche*, 9 (2006) 1269-1271, encara no esmenta *Titianus*.

tat. La seva trajectòria pastoral apareix modèlica, i la seva capacitat per a estar al capdavant de la seva església i de promoure la reforma de la resta de les províncies eclesiàstiques és plena de respecte als seus metropolitans, actitud no sempre plausible en altres casos. En *Ioannes*, a més, està marcada per la comunió amb la seu romana, al bisbe de la qual va saber exposar les urgències de canvi que observà en aquelles esglésies. Deduïm que la seva gestió va ser reconeguda de nou a Roma quan Hormisdas li va reiterar les mostres d'estima personal l'any 419, en sengles cartes, la segona de les quals tenia de nou un abast general, atès que s'adreçava als bisbes constituïts a Hispània. En aquesta ocasió es tractava de la reconciliació dels clergues que sortien del cisma d'Acaci.

Fins aquí hem portat el seguiment de les derivacions que podem descobrir en la funció eclesiàstica del bisbe metropolità de Tarragona, la qual cosa tenia coherència amb la tradició de la seva seu, que arrenca, almenys, de les comissions que li va encomanar el papa Sirici (385). En el fet de rebre comandes del bisbe de Roma, que s'han d'estendre a les altres províncies eclesiàstiques, tinguin o no un bisbe metropolità, la seu tarraconense precedeix tots els altres bisbats d'Hispània. De qualche manera el metropolità de Tarragona, sense cap suport polític, havia assolit un prestigi que l'acostava al dels primats. El desenvolupament posterior d'aquestes funcions primacials, sense el suport reial, correspon a l'època següent de la història de la seu primada de Tarragona. Els visigots introduïren un cesaropapisme ben significatiu.

* * *

Amb aquesta aportació voldríem retre un reconeixement coral a Mn. Josep Perarnau, servidor de la sinodalitat, amb la seva llarga trajectòria en l'acolliment del Concili Vaticà II, i ho feim tot intentant proposar una revisió textual d'unes cartes papals amb les quals la seu metropolitana tarraconense, especialment en el seu bisbe *Ioannes*, va consolidar i actualitzar les institucions eclesiàstiques abans que les conquerissin els reis visigots. Les cartes papals foren adreçades a un bisbe de la Tarraconense, segons la revisió que proposam. Foren un antecedent dels textos catalans antics, tan dignificats per Mn. Perarnau. Ensem, recordam els anys conciliars, al llarg dels quals Mn. Perarnau acompanyava el metropolità de Tarragona, Josep Pont i Gol.